

1.

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ
ΕΥΡΩΠΑΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ &
ΤΕΧΝΩΝ / ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ**

Αβδελά Χριστίνα

AM 20026

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σοφία Μπουτσιούκη

Εξεταστής: Δημήτριος Σκιαδάς

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2023

Υπεύθυνη Δήλωση

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	10
Κεφάλαιο 1	12
Επιχειρηματικότητα και εκπαίδευση	12
1.1 Εισαγωγή	12
1.2 Η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης γύρω από την επιχειρηματικότητα.....	12
1.3 Επιχειρηματική εκπαίδευση: εννοιολογικό πλαίσιο, περιεχόμενο και λειτουργικά χαρακτηριστικά.....	13
Κεφάλαιο 2	19
Η συμβολή της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων	19
2.1 Εισαγωγή	19
2.2 Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας	19
2.3 Επιχειρηματικές δεξιότητες.....	20
2.4 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών	24
Κεφάλαιο 3	27
Ευρωπαϊκή πολιτική και επιχειρηματική εκπαίδευση	27
3.1 Εισαγωγή	27
3.2 Επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ευρώπη.....	27
3.3 Επιχειρηματική εκπαίδευση και ευρωπαϊκή πολιτική	30
Κεφάλαιο 4.....	43
Η επιχειρηματική εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα	43
4.1 Εισαγωγή	43
4.2 Η επιχειρηματική εκπαίδευση στην ελληνική πραγματικότητα	43
4.3 Η επιχειρηματική εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα	45
4.4 Φορείς και δράσεις επιχειρηματικής εκπαίδευσης	47

Κεφάλαιο 5	57
Στάσεις απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση: επισκόπηση ερευνών	57
5.1 Εισαγωγή	57
5.2 Αντιληπτά οφέλη επιχειρηματικής εκπαίδευσης.....	57
5.3 Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και επιχειρηματική πρόθεση	59
5.4 Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα ..	64
Κεφάλαιο 6	67
Συμπεράσματα-Προτάσεις	67
6.1 Συμπεράσματα	67
6.2 Προτάσεις	70
Βιβλιογραφία	72

ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Ανάπτυξη ικανοτήτων-δεξιοτήτων μέσω της επιχειρηματικής εκπαίδευσης	51
Διάγραμμα 2: Κίνητρα εκπαιδευτικών για την υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης	52
Διάγραμμα 3: Εμπόδια στην υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης	53

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Κείμενα πολιτικής της Ε.Ε. για την επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ευρώπη	38
---	----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Περιοχές και ικανότητες του εννοιολογικού μοντέλου EntreComp	41
--	----

Περίληψη

Στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον των επιχειρήσεων είναι πολύ σημαντικό όλοι οι επιχειρηματίες να έχουν συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες, ώστε να μπορούν να δημιουργούν καινοτόμες επιχειρήσεις. Για να συμβεί αυτό είναι σημαντικό να λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση που θα τους βοηθήσει να αυξήσουν τις γνώσεις και τις αναγκαίες δεξιότητες για την ομαλή και επιτυχημένη λειτουργία της επιχείρησής τους. Στο πλαίσιο αυτό σχεδιάζονται διάφορα προγράμματα εκπαίδευσης από διάφορους φορείς και εκπαιδευτικούς οργανισμούς. Η επιχειρηματική εκπαίδευση είναι μια προσέγγιση στη μάθηση που ήδη προωθείται δυναμικά στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στις Ηνωμένες Πολιτείες και σε πολλές χώρες της Ασίας, όπως στην Κίνα, στην Ινδονησία, στη Σιγκαπούρη, στη Μαλαισία. Το παγκόσμιο ενδιαφέρον αυξήθηκε για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στις αρχές της δεκαετίας του 1980, καθώς το κύριο βάρος της ανάπτυξης της οικονομίας μετατοπίστηκε προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις ως λύση στην ανεργία. Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα παρέχεται με πολλαπλούς στόχους που αφορούν την ανάπτυξη προσωπικών ικανοτήτων και την δημιουργία καινοτόμων επιχειρήσεων.

Η παρούσα εργασία θα εξετάσει την ενσωμάτωση της έννοιας της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην ευρωπαϊκή πολιτική και την αξιοποίηση των σχετικών πολιτικών κατευθύνσεων στο πλαίσιο του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Το ζήτημα είναι κρίσιμο καθώς όλο και περισσότερες ανάγκες προκύπτουν για τους νέους αλλά και τους παλιότερους επιχειρηματίες. Έτσι, στην εργασία θα αναλυθεί η έννοια της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, καθώς και τα προσόντα και οι δεξιότητες των επιχειρηματιών. Επίσης, μέσα από την βιβλιογραφική ανασκόπηση θα επιχειρηθεί η αποτύπωση των ευρωπαϊκών πολιτικών και των προγραμμάτων δράσης που αφορούν την ανάπτυξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Θα διερευνηθούν ακόμη οι θεσμικές προβλέψεις για την υιοθέτηση δράσεων εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα από τα διάφορα επίπεδα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και θα αναδειχθεί ο βαθμός συμμόρφωσης/συντονισμού των ελληνικών πρωτοβουλιών προς τις ευρωπαϊκές κατευθυντήριες γραμμές.

Αναφορικά με τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία, πρόκειται για εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιείται σε επιστημονικά περιοδικά και αντίστοιχα συγγράμματα, τα οποία αφορούν ζητήματα

επιχειρηματικότητας και διδασκαλίας αυτής. Επιπλέον, χρησιμοποιούνται σχετικές μελέτες που αφορούν το υπό μελέτη ζήτημα, αλλά και πληροφορίες από το διαδίκτυο, έτσι ώστε η προσέγγιση που γίνεται να είναι όσο το δυνατόν πιο επικαιροποιημένη.

Λέξεις Κλειδιά: *Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, Επιχειρηματικότητα, Επιχειρηματική Εκπαίδευση, Ευρωπαϊκή Ένωση, Φορείς Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης.*

Abstract

In today's competitive business environment, it is very important that all entrepreneurs have specific knowledge and skills to be able to create innovative businesses. For this to happen it is important that they receive the appropriate training that will help them increase the knowledge and skills necessary to run their business smoothly and successfully. In this regard, various training programs are designed by different institutions and educational organizations. Entrepreneurial education is an approach to learning that is already being promoted dynamically in most countries in the European Union, the United States and in many Asian countries such as China, Indonesia, Singapore, Malaysia. Global interest in entrepreneurship development increased in the early 1980s, as the main focus of economic growth shifted towards SMEs as a solution to unemployment. Entrepreneurship education is provided with multiple objectives related to the development of personal skills and the creation of innovative enterprises.

This paper will examine the integration of the concept of entrepreneurship education in European policy and the use of the relevant policy directions in the context of the Greek education system. The issue is critical as more and more needs arise for young and older entrepreneurs alike. Thus, the paper will analyze the concept of entrepreneurship education, as well as the qualifications and skills of entrepreneurs. Also, through the literature review, an attempt will be made to identify European policies and action programmes related to the development of entrepreneurship education. It will also explore the institutional provisions for the adoption of entrepreneurship education actions by the different levels of the Greek education system and will highlight the degree of compliance/coordination of Greek initiatives with the European guidelines.

Regarding the methodology used in this paper, it is an extensive literature review carried out in scientific journals and relevant writings, which deal with issues of entrepreneurship and entrepreneurship education. In addition, relevant studies related to the issue under study are used, as well as information from the internet, so that the approach taken is as up-to-date as possible.

Keywords: *Greek Educational System, Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, European Union, Entrepreneurship Education Institutions.*

Ευχαριστίες

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα Καθηγήτριά μου Δρ. Μπουτσιούκη Σοφία καθώς πάντα διέθετε χρόνο και παρείχε κρίσιμες συμβουλές, οδηγίες και συνεχή πνευματική πρόκληση σε ό,τι αφορά τους προβληματισμούς και τις απορίες μου, μέχρι την ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον εξεταστή Καθηγητή μου Δρ. Δημήτριο Σκιαδά για την εξαιρετική διδασκαλία του.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένεια μου και τον άντρα μου που με υπομονή και κουράγιο πρόσφεραν την απαραίτητη ηθική συμπαράσταση για την επιτυχή διεξαγωγή και ολοκλήρωση της εργασίας.

Εισαγωγή

Αναμφίβολα, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, διεθνώς επικρατεί η οικονομία της γνώσης, με τις επιχειρήσεις, αλλά και την ίδια την επιχειρηματικότητα να βρίσκονται στο επίκεντρο του οικονομικού και κοινωνικού μετασχηματισμού που λαμβάνει χώρα. Μέσω της περαιτέρω ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας δημιουργούνται νέα προϊόντα και υπηρεσίες, ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται η δημιουργία θέσεων εργασίας. Ακόμη, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι δημιουργούνται δημόσια έσοδα, τα οποία εν συνεχεία διαχέονται στο σύνολο της κοινωνίας (Allen & Malin, 2008).

Η επιχειρηματικότητα έχει προσεγγιστεί με πλήθος διαφορετικούς τρόπους στο πέρασμα του χρόνου. Ουσιαστικά, αποτελεί μια προσπάθεια που καταβάλλεται και αφορά τη δημιουργία, την ιδιοκτησία, καθώς και την εμπορευματοποίηση μιας ιδέας, είτε μιας τεχνολογίας, είτε ενός προϊόντος και υπηρεσίας, με τις ενέργειες αυτές να συνοδεύονται από ρίσκο και ανταμοιβές. Σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, η επιχειρηματικότητα συνιστά τη δημιουργία μιας νέας οικονομικής οντότητας, η οποία επικεντρώνεται σε ένα προϊόν ή υπηρεσία, τα οποία και διαφέρουν σημαντικά από υφιστάμενα προϊόντα και υπηρεσίες που προσφέρονται στην αγορά (Paragiannis, 2018).

Παρά το γεγονός ότι κατά το παρελθόν υπήρξε προβληματισμός σχετικά με το αν όλοι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να αναπτύξουν επιχειρηματικές δραστηριότητες, ο εν λόγω προβληματισμός φαίνεται να τίθεται στο περιθώριο, καθώς κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας και στην Ευρώπη, η επιχειρηματικότητα θεωρείται ότι αποτελεί βασική δεξιότητα που θα πρέπει να διδάσκεται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα η εκπαίδευση στον τομέα της επιχειρηματικότητας να καταλαμβάνει εξέχουσα θέση στις επιμέρους πολιτικές των εκπαιδευτικών συστημάτων (Solomon et al., 2002).

Η επιχειρηματική εκπαίδευση δεν περιορίζεται σε καμία περίπτωση στην απόκτηση των κατάλληλων γνώσεων και ικανοτήτων που αφορούν τη διοίκηση και οργάνωση επιχειρήσεων, καθώς συνδέεται άμεσα με τα υψηλά επίπεδα δημιουργικότητας, όπως επίσης και με την ικανότητα αντιμετώπισης προβλημάτων με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο, αλλά και με την ανάληψη σχετικών πρωτοβουλιών προς

την κατεύθυνση αυτή. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση μπορεί να αφορά όλες τις ηλικίες, καθώς επίσης και το σύνολο των βαθμίδων της εκπαίδευσης. Η Ευρώπη αντιλαμβανόμενη την σπουδαιότητα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης έχει προβεί στην ανάπτυξη των κατάλληλων πολιτικών, επιδιώκοντας οι εκπαιδευόμενοι να προβούν οι ίδιοι στη δημιουργία επιχειρήσεων, είτε να μπορέσουν να βελτιώσουν τη λειτουργία των υφιστάμενων επιχειρήσεων που διαθέτουν (Athayde, 2009).

Η αναγκαιότητα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης συνδέεται άρρηκτα και με το γεγονός ότι μέσω της εκπαίδευσης αυτής μπορεί να υπάρξει αλλαγή του τρόπου σκέψης των εκπαιδευόμενων. Τα άτομα αυτά, αποκτώντας τις κατάλληλες επιχειρηματικές δεξιότητες μπορούν να σχεδιάζουν περισσότερο δημιουργικές λύσεις, καθώς επίσης και να αναπτύσσουν δραστηριότητα με τρόπο που θεωρούνται οικονομικά και κοινωνικά βιώσιμοι. Συνεπώς, διαμορφώνεται μια νέα κουλτούρα, περισσότερο εξωστρεφής, η οποία στηρίζεται στην ανάληψη ρίσκου, καθώς και προαγωγή της καινοτομίας. Ταυτόχρονα, η χρήση των δεξιοτήτων που αφορούν την επιχειρηματικότητα και μπορούν να αποκτηθούν μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, δεν περιορίζεται σε ατομικό επίπεδο, αλλά δύναται να δημιουργήσει οφέλη για το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Petridou & Sarri, 2011).

Παρά τις διεθνείς τάσεις, αλλά και τις τάσεις που επικρατούν στην Ευρώπη αναφορικά με την επιχειρηματική εκπαίδευση, η Ελλάδα φαίνεται να υστερούσε μέχρι πρότινος στον τομέα αυτό, συνεκτιμώντας το γεγονός ότι απουσιάζει έως και σήμερα ένας ολοκληρωμένος εθνικός σχεδιασμός που θα μπορέσει να συμβάλει στην ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, έχει θεσπιστεί το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο, το οποίο μπορεί να συμβάλει στην περαιτέρω προαγωγή της επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική οικονομία και κοινωνία έχει την ανάγκη ύπαρξης επιχειρηματικών στελεχών, τα οποία διαθέτουν τις κατάλληλες γνώσεις, δεξιότητες, όπως επίσης και το όραμα και την υπευθυνότητα, ενώ από την άλλη, οι ίδιες οι επιχειρήσεις και οι οργανισμοί επιθυμούν να διαθέτουν το ανθρώπινο δυναμικό το οποίο θα έχει αναπτύξει οριζόντιες δεξιότητες, όπως είναι για παράδειγμα η αυτονομία, η πρωτοβουλία, καθώς επίσης και η καινοτομία (Diehl, 2016).

Κεφάλαιο 1

Επιχειρηματικότητα και εκπαίδευση

1.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται η επιχειρηματικότητα και η επιχειρηματική εκπαίδευση, όπου δίνεται έμφαση τόσο στο περιεχόμενο αυτής, όσο και στα λειτουργικά της χαρακτηριστικά. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην αναγκαιότητα της εκπαίδευσης γύρω από την επιχειρηματικότητα.

1.2 Η αναγκαιότητα της εκπαίδευσης γύρω από την επιχειρηματικότητα

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι η επιχειρηματικότητα ως αντικείμενο εκπαίδευσης έχει εμφανιστεί ήδη από το 1945, όπου ξεκίνησε η διδασκαλία σχετικών μαθημάτων στο πανεπιστήμιο του Harvard. Ωστόσο, έως και τη δεκαετία του 1970 μόλις 16 πανεπιστήμια διεθνώς προσέφεραν σχετικά προγράμματα που αφορούσαν την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Πλέον, όλο και περισσότερα ακαδημαϊκά ιδρύματα, στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, αλλά και διεθνώς έχουν ενσωματώσει την επιχειρηματικότητα ως ξεχωριστό μάθημα-μαθήματα, τόσο σε προπτυχιακό, όσο και σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Αντίστοιχα, υπάρχουν όλο και περισσότερα προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης, τα οποία απευθύνονται σε μαθητές πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και το γεγονός ότι μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση που αφορά την επιχειρηματικότητα απευθύνεται στην επιμόρφωση στελεχών επιχειρήσεων, ανέργων, όπως επίσης και εργαζομένων, με τη διαδικασία αυτή να γίνεται μέσω σχετικών σεμιναρίων κατάρτισης. Απώτερο σκοπό της υιοθέτησης της εκπαίδευσης πάνω σε ζητήματα επιχειρηματικότητας σε επίπεδο πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αποτελεί η ενδυνάμωση του επιχειρηματικού πνεύματος των μαθητών, των φοιτητών, όπως επίσης και η ανάπτυξη και καλλιέργεια των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των μαθητών, φοιτητών, είτε των ίδιων των εργαζομένων (Fillis & Rentschler, 2010).

Όπως αναφέρθηκε, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για την επιχειρηματική εκπαίδευση, με την τάση αυτή να σχετίζεται κατά κύριο λόγο με τρεις παραμέτρους που είναι οι ακόλουθοι:

- Το ενδιαφέρον που εκφράζουν οι Κυβερνήσεις διεθνώς για την αύξηση της επιχειρηματικότητας στην εκπαίδευση, όπως επίσης και για τη

δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την επιχειρηματικότητα και την αυτοαπασχόληση.

- Το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων της κάθε βαθμίδας και κυρίως το ενδιαφέρον των φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Ουσιαστικά, το εν λόγω ενδιαφέρον συνδέεται με την επιθυμία αυτοί να προβούν στη δημιουργία της δικής τους επιχείρησης, όπως επίσης και με την απόκτηση γνώσεων που αφορούν ζητήματα επιχειρηματικότητας, έτσι ώστε να μπορέσουν ως στελέχη των επιχειρήσεων αυτοί να ανταποκριθούν με επιτυχία στους ρόλους που καλούνται να υπηρετήσουν.
- Ο τομέας των εκπαιδευτικών υπηρεσιών, όπως και των προγραμμάτων εκπαίδευσης, αυξάνονται διαρκώς, με τα προγράμματα επιχειρηματικότητας να παρουσιάζουν διαφοροποίηση στο επίπεδο τους, όπως και στο αναλυτικό περιεχόμενό τους.

1.3 Επιχειρηματική εκπαίδευση: εννοιολογικό πλαίσιο, περιεχόμενο και λειτουργικά χαρακτηριστικά

Αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες που αφορούν, μεταξύ άλλων και την επιχειρηματικότητα, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις επιμέρους κατηγορίες, όπου πρόκειται για την τυπική εκπαίδευση, την μη τυπική εκπαίδευση, καθώς και την άτυπη εκπαίδευση. Ειδικότερα, η τυπική εκπαίδευση αφορά ένα ιεραρχικά δομημένο σύστημα, το οποίο και διαβαθμίζεται χρονικά, λαμβάνοντας μεγάλο εύρος από την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, έως και το πανεπιστήμιο. Στα πλαίσια της τυπικής εκπαίδευσης, εκτός από τις ακαδημαϊκές σπουδές, υλοποιούνται και εξειδικευμένα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία αφορούν την τεχνική, αλλά και την επαγγελματική εκπαίδευση (Ράπτης & Ράπτη, 2013).

Όσον αφορά τη μη τυπική εκπαίδευση, αυτή περιλαμβάνει τις οργανωμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες που δεν περιορίζονται εντός του καθιερωμένου εκπαιδευτικού συστήματος και των επιμέρους λειτουργιών που αυτό επιτελεί. Η μη τυπική εκπαίδευση περιλαμβάνει την αρχική επαγγελματική κατάρτιση, τη συνεχιζόμενη επαγγελματική κατάρτιση, όπως επίσης και τη γενική εκπαίδευση ενηλίκων. Στην κατηγορία της μη τυπικής εκπαίδευσης περιλαμβάνονται προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, τόσο σε μακροχρόνιο, όσο και σε βραχυπρόθεσμο

επίπεδο. Αναφορικά με την άτυπη εκπαίδευση, πρόκειται για τη δια βίου διαδικασία, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος μπορεί να αποκτά γνώσεις, δεξιότητες, αξίες, καθώς και στάσεις μέσω των καθημερινών εμπειριών του, αλλά και μέσω της διαρκούς επίδρασης του με το περιβάλλον (Coombs & Ahmed, 2006).

Η διαδικασία της μάθησης απαιτεί την ενεργό συμμετοχή του εκπαιδευόμενου, ενώ αποτελεί μια κοινωνική δραστηριότητα και έτσι η συμμετοχή του ίδιου του εκπαιδευόμενου ενισχύει περαιτέρω την κοινωνικοποίηση του. Η επιχειρηματική εκπαίδευση, όπως συμβαίνει και με άλλες μορφές εκπαίδευσης, βασίζεται στην ανάπτυξη αποτελεσματικών και συνάμα ευέλικτων στρατηγικών μάθησης, ενώ παράλληλα, απαιτεί την ανάπτυξη σχετικών κινήτρων μάθησης, ανάπτυξης της αυτορρύθμισης και αναστοχασμού (Kolb, 1984).

Είναι γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, υπάρχει αυξημένο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση στον τομέα της επιχειρηματικότητας, ωστόσο υπάρχουν ορισμένες διαφωνίες μεταξύ των εμπλεκομένων σχετικά με το ακριβές αντικείμενο διδασκαλίας που θα πρέπει να διδαχθούν οι ενδιαφερόμενοι. Ουσιαστικά, η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας συνδέεται άμεσα με την έννοια της εκπαίδευσης και των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, προσεγγίζοντας τις έννοιες αυτές ευρύτερα, όπου επιδιώκεται ανάπτυξη των προσωπικών ικανοτήτων, χωρίς να δίνεται έμφαση στη δημιουργία κάποιας νέας επιχειρήσεις. Από την άλλη, υπάρχει η δυνατότητα εκπαίδευσης και κατάρτισης στον τομέα της επιχειρηματικότητας, εστιάζοντας στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων (Βασιλειάδης, 2009).

Καθώς όπως αναφέρθηκε υπάρχουν διαφορετικοί ορισμοί της επιχειρηματικότητας, αλλά και των παιδαγωγικών προσεγγίσεων, έχουν δημιουργηθεί και διαφορετικές προσεγγίσεις που αφορούν την επιχειρηματική εκπαίδευση. Λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση των Jones & Iredale (2010), η επιχειρηματική εκπαίδευση περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ενδιαφερομένων, έχοντας ως στόχο την απόκτηση και την ανάπτυξη προσωπικών δεξιοτήτων, ικανοτήτων, καθώς και χαρακτηριστικών, τα οποία και μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε διάφορα περιβάλλοντα, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής ενός ατόμου.

Το περιεχόμενο της επιχειρηματικής εκπαίδευσης έχει αλλάξει σημαντικά κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, καθώς προσαρμόζεται στις σύγχρονες απαιτήσεις τόσο των ίδιων των ενδιαφερομένων, όσο και των επιχειρήσεων. Σε μια παλαιότερη

προσέγγιση που έγινε από τον Jamieson (1984), η εκπαίδευση σε ζητήματα επιχειρηματικότητας λαμβάνει τις εξής μορφές:

- Η εκπαίδευση περί της επιχείρησης: Στο συγκεκριμένο τύπο εκπαίδευσης, ο εκπαιδευόμενος λαμβάνει τις αναγκαίες πληροφορίες που σχετίζονται με την ίδρυση, όπως και με τη λειτουργία μιας επιχείρησης, έτσι ώστε να μπορέσει να αναπτύξει τις κατάλληλες δεξιότητες, οι οποίες θα βοηθήσουν στην δραστηριοποίηση εντός του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Ο συγκεκριμένος τύπος εκπαίδευσης, αφορά κατά κύριο λόγο την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η εκπαίδευση περί της επιχείρησης είναι σημαντική για την επίτευξη των στόχων της και την ανάπτυξή της σε μια ανταγωνιστική αγορά. Για το προσωπικό, μπορεί να περιλαμβάνει εκπαίδευση σε νέες τεχνολογίες και διαδικασίες εργασίας, στρατηγικές πωλήσεων και μάρκετινγκ, διαχείριση προσωπικού, επικοινωνία και συνεργασία σε ομάδες, και άλλα πεδία σχετικά με την εργασία του στην επιχείρηση. Για τα ανώτερα στελέχη, η εκπαίδευση περί της επιχείρησης, μπορεί να περιλαμβάνει στρατηγικές ανάπτυξης επιχειρήσεων, χρηματοοικονομική διαχείριση, διαχείριση του χρόνου, ανάπτυξη του προσωπικού τους, διαχείριση κινδύνων, εκτίμηση αποτελεσμάτων και άλλα θέματα σχετικά με τη διοίκηση και τη λειτουργία της επιχείρησης.
- Η εκπαίδευση για την ίδια την επιχείρηση: Το είδος αυτό της εκπαίδευσης αφορά την προετοιμασία των εκπαιδευομένων, προκειμένου να δραστηριοποιηθούν αυτοί μέσω της αυτοαπασχόλησης. Κατά τη διαδικασία αυτή της εκπαίδευσης, δίνετε έμφαση στην εμπύχωση και ενθάρρυνση των εκπαιδευομένων, έτσι ώστε αυτοί να μπορούν να ιδρύσουν τη δική τους επιχείρηση. Ως επί το πλείστον, οι ενδιαφερόμενοι αποκτούν πρακτικές δεξιότητες, ενώ προβαίνουν και στην ανάπτυξη των αντίστοιχων στάσεων. Η εκπαίδευση την ίδια την επιχείρηση μπορεί να περιλαμβάνει την ανάπτυξη στρατηγικών σχεδίων, την αναθεώρηση και αναβάθμιση των εσωτερικών διαδικασιών και πρακτικών, καθώς και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων των εργαζομένων. Μπορεί επίσης να βοηθήσει στη βελτίωση της καλλιέργειας της κουλτούρας της επιχείρησης, και στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των εργαζομένων για την επίλυση προβλημάτων και την καινοτομία.
- Η εκπαίδευση που λαμβάνει χώρα στην επιχείρηση: Η εκπαίδευση αυτή συνδέεται με τη διοίκηση επιχειρήσεων που βρίσκονται ήδη σε λειτουργία.

Ουσιαστικά, η εκπαίδευση αυτή απευθύνεται σε εκπαιδευόμενους που ασκούν ήδη επιχειρηματική δραστηριότητα και επιδιώκουν μέσω της διαδικασίας της εκπαίδευσης να διασφαλίσουν περαιτέρω ανάπτυξη της επιχείρησης, αλλά και ευρύτερα μεγέθυνση των δραστηριοτήτων τους.

Μια ακόμη κατηγοριοποίηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, μπορεί να γίνει σύμφωνα με την εστίαση της παρεχόμενης εκπαίδευσης, ως ακολούθως:

- Εκπαίδευση που αφορά την ενημέρωση σχετικά με θέματα που συνδέονται με την ίδρυση μικρών επιχειρήσεων, η οποία δίνει έμφαση κατά κύριο λόγο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ουσιαστικά, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με την επιχειρηματικότητα, ως εναλλακτική μορφή σταδιοδρομίας, έναντι της μισθωτής εργασίας που κυριαρχεί (Kuratko,2005).
- Εκπαίδευση πάνω σε ζητήματα που σχετίζονται με την ιδιοκτησία, αλλά και με τη λειτουργία μιας μικρής επιχείρησης, προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει αύξηση του αριθμού των δυνητικών επιχειρηματιών. Κατά τη συγκεκριμένη διαδικασία εκπαίδευσης, έμφαση δίνεται στην ίδρυση ης επιχείρησης, όπως επίσης και σε όλες τις αναγκαίες διαδικασίες που απαιτούνται για να υπάρξει μετάβαση από την εξαρτημένη απασχόληση στην αυτοαπασχόληση (Garavan & O' Cinneide,1994).
- Την διαρκή εκπαίδευση, όπου έμφαση δίνεται σε θέματα που συνδέονται με την επιχειρηματικότητα, δίνοντας έμφαση σε επιχειρηματίες που λειτουργούν ήδη μία ή και περισσότερες επιχειρήσεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα πλαίσια της διαρκούς εκπαίδευσης, βασικό στόχο αποτελεί η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στις μικρές επιχειρήσεις, προκειμένου να μπορέσει να διατηρηθεί, είτε να αυξηθεί περισσότερο ο κύκλος εργασιών που επιτυγχάνουν (Garavan & O' Cinneid,1994).

Περαιτέρω, τα αντικείμενα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης δύναται να διακριθούν σύμφωνα με τα επίπεδα της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, όσον αφορά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας αποσκοπεί στην ανάπτυξη σημαντικών προσόντων από την πλευρά των μαθητών, τα οποία πρόκειται να εξελιχθούν καθώς οι μαθητές αυτοί εξελίσσονται στο πέρασμα του χρόνου. Είναι σημαντικό και συνάμα αναγκαίο να διαμορφωθούν αυτόνομες μορφές μάθησης και διδασκαλίας, έτσι ώστε να μπορούν να προσφέρουν γνώση, αλλά και επαφή με τον

κόσμο που δραστηριοποιείται σε επιχειρηματικό επίπεδο. Για παράδειγμα, σε επίπεδο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ορισμένες δράσεις επιχειρηματικής εκπαίδευσης που μπορούν να γίνουν αφορούν την παρουσίαση συγκεκριμένων μελετών περίπτωσης, όπως επίσης και την πραγματοποίηση επισκέψεων σε διάφορες ενδιαφέρουσες τοπικές επιχειρήσεις. Αναφορικά με την δευτεροβάθμια εκπαίδευση, βασική στόχευση αποτελεί η ανάπτυξη των προσωπικών προσόντων των μαθητών, ενώ ως η κατηγορία αυτή της εκπαίδευσης δύναται να περιέχει την επαγγελματική μάθηση μέσω πράξεων, όπως για παράδειγμα είναι η εγκατάσταση και λειτουργία μιας μικρής επιχείρησης (Jack & Anderson, 1999). Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της ηλικίας αυτής, οι μαθητές είναι περισσότερο ώριμοι και έχουν περισσότερα βιώματα από την καθημερινότητά τους, γεγονός που επιτρέπει να υπάρξει μεγαλύτερη εμπάθυνση σε ζητήματα επιχειρηματικότητας, σε σχέση με τους μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Επιπρόσθετα, όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας, είναι αναγκαίο να παρέχει στους φοιτητές τη σχετική κατάρτιση που αφορά τον τρόπο με τον οποίο δημιουργείτε, αλλά και λειτουργεί μια επιχείρηση. Στα πλαίσια της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ο εκπαιδευόμενος έχει τη δυνατότητα να αναπτύξει δεξιότητες που αφορούν την εκπόνηση ενός επιχειρηματικού σχεδίου, αλλά και την ανάπτυξη ικανοτήτων που συνδέονται με τον προσδιορισμό, καθώς και με την περαιτέρω αξιολόγηση επιχειρηματικών ευκαιριών. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει οι εκπαιδευόμενοι με αντικείμενο την επιχειρηματικότητα σε επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να λαμβάνουν τις κατάλληλες γνώσεις, αλλά και τα σχετικά εφόδια, έτσι ώστε να μπορούν να προσαρμόζουν τις επιχειρήσεις τους σε μελλοντικό χρόνο, αλλά και να προσαρμόζονται οι ίδιοι στις επιμέρους ιδιαιτερότητες που δημιουργούνται από το περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιούνται. Ακόμη, έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην δυνατότητα αντιμετώπισης προβλημάτων από τους εκπαιδευόμενους, σχεδιάζοντας τις αντίστοιχες λύσεις (Fayolle, 2013).

Η εκπαίδευση και κατάρτιση πάνω σε ζητήματα επιχειρηματικότητας είναι αναγκαίο να είναι διαρκής, καθώς το περιβάλλον εντός του οποίου αναπτύσσουν δραστηριότητα οι επιχειρήσεις και οι οργανισμοί θεωρείται διαρκώς μεταβαλλόμενο, συνεκτιμώντας τόσο τις τεχνολογικές εξελίξεις, όσο και τις νέες τάσεις που διαμορφώνονται. Σε κάθε περίπτωση, η διαρκής εκπαίδευση και κατάρτιση σε ζητήματα που αφορούν την επιχειρηματικότητα είναι αναγκαίο να χαρακτηρίζεται από

πολυμορφία που αφορά τις διδακτικές στρατηγικές, όπως επίσης και τους τρόπους μάθησης που προτιμώνται, αλλά και τον σχεδιασμό του περιεχόμενου διδασκαλίας (Bruyat & Julien, 2001).

Κεφάλαιο 2

Η συμβολή της εκπαίδευσης στην ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων

2.1 Εισαγωγή

Κατά το παρελθόν, υπήρξαν αμφιβολίες σχετικά με τη δυνατότητα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, καθώς αυτή θεωρούνταν ως ένα εγγενές χαρακτηριστικό που δεν επιδέχεται εύκολα μάθησης και διδασκαλίας. Ωστόσο, σήμερα η επιχειρηματικότητα αναγνωρίζεται ως ένα πεδίο που περιλαμβάνει μια σειρά ικανοτήτων και δεξιοτήτων που μπορούν να καλλιεργηθούν. Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η διερεύνηση αυτών των ζητημάτων, δίνοντας έμφαση στις επιχειρηματικές δεξιότητες που εντάσσονται στο πεδίο της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα.

2.2 Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας

Είναι γεγονός ότι ιδίως κατά το παρελθόν έχει τεθεί πολλές φορές το ερώτημα, αν μπορεί να υπάρξει διδασκαλία της επιχειρηματικότητας στο σχολικό περιβάλλον. Ωστόσο, το ερώτημα αυτό πλέον δεν τίθεται, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, αυξάνεται διαρκώς ο αριθμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που αφορούν την επιχειρηματικότητα, καθώς επίσης και των συμμετεχόντων σ' αυτά (Καραγιάννης & Μπακούρος, 2010). Προκειμένου να υπάρξει επιτυχημένη εκπαίδευση στον τομέα της επιχειρηματικότητας, θα πρέπει αφενός να γίνει διαχείριση των δεξιοτήτων που διδάσκονται, αφετέρου δε, να υπάρξει συνδυασμός μεταξύ των αναγκών του μαθητή και των τεχνικών διδασκαλίας (Lee, 2005).

Ενδιαφέρουσα προσέγγιση γίνεται από τους Jack & Anderson (1998), οι οποίοι θεωρούν ότι η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας είναι τόσο «επιστήμη», όσο και «τέχνη». Ουσιαστικά, υπό το πρίσμα της επιστήμης νοούνται οι λειτουργικές δεξιότητες που απαιτείται να έχει κάποιος για την εκκίνηση των επιχειρήσεων, ενώ αντίστοιχα ο όρος της «τέχνης», σχετίζεται με τη δημιουργική διάσταση της επιχειρηματικότητας, η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διδάσκεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Πέρα από τις τυπικές επιχειρηματικές δεξιότητες, περισσότερη έμφαση πρέπει να δίνεται στην δημιουργική διάσταση, καθώς αυτή συνδέεται με τις αντιληπτικές πτυχές της επιχειρηματικότητας. Σύμφωνα με άλλες απόψεις, ακόμη και

αν η επιχειρηματικότητα δεν διδάσκεται, μπορεί να αναπτυχθεί μέσω της σχετικής εκπαίδευσης (Adams, 2006).

Σύμφωνα με άλλες προσεγγίσεις, η επιχειρηματικότητα συνιστά μια εμπειρία διαρκούς και δια βίου μάθησης, καθώς συνδυάζει εμπειρικές καταστάσεις με επίσημες εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχουν ορισμένες πτυχές της επιχειρηματικότητας, οι οποίες μπορούν να διδαχθούν, όπως είναι η αναλυτική σκέψη, η λογιστική, το μάρκετινγκ, τα οικονομικά, καθώς επίσης και τα πληροφοριακά συστήματα, τα οποία είναι αναγκαία για τη διαχείριση. Από την άλλη, υπάρχουν κάποιες άλλες δεξιότητες εξίσου κρίσιμες για την επιχειρηματική δραστηριότητα, όπως είναι η κρίση, ο χειρισμός των ανθρώπων, η υπομονή, καθώς επίσης και η ευθύνη, οι οποίες δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διδάσκονται άμεσα και ουσιαστικά μπορούν να μαθευτούν μόνο στον πραγματικό κόσμο. Σε κάθε περίπτωση, οι θεωρητικές σπουδές, θα πρέπει να εξισορροπούνται από πρακτικές ασκήσεις, λαμβάνοντας υπόψη και τη φύση, αλλά και τις ιδιαιτερότητες της επιχειρηματικότητας (Athayde, 2009).

Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, συνιστά ένα μείγμα βιωματικής μάθησης, ανάπτυξης δεξιοτήτων, καθώς επίσης και αλλαγή νοοτροπίας, ενώ οι μαθητές, όσο μικρότεροι έρθουν σε επαφή με την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία, τόσο πιο πιθανό είναι να αναπτύξουν τις σχετικές δεξιότητες και εν συνεχεία σε μελλοντικό χρόνο να γίνουν και οι ίδιοι επιχειρηματίες. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι μαθητές οι οποίοι λαμβάνουν επιχειρηματική εκπαίδευση, έχουν τρεις έως και έξι φορές περισσότερες πιθανότητες να προβούν στη σύσταση της δική τους επιχείρησης, σε σχέση με αυτούς που δεν λαμβάνουν τη σχετική εκπαίδευση (Correia & Costa, 2014).

2.3 Επιχειρηματικές δεξιότητες

Αναφορικά με τις επιχειρηματικές ικανότητες, αυτές μπορούν να διαχωριστούν σε τρεις επιμέρους κατηγορίες, που είναι οι προσωπικές ικανότητες, οι διαπροσωπικές ικανότητες, καθώς επίσης και οι πρακτικές ικανότητες. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ορισμένες από τις ικανότητες αυτές (Καραγιάννης & Μπακούρος, 2010).

- Προσωπικές ικανότητες: Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνεται η ικανότητα του ατόμου να διαθέτει αισιοδοξία, όπως επίσης και η ικανότητα διαμόρφωσης οράματος, αλλά και ανάπτυξης σχετικών

πρωτοβουλιών για την επίτευξη των στόχων που θέτει. Στην ίδια κατηγορία ικανοτήτων περιλαμβάνεται και η αντοχή στο ρίσκο, με το οποίο κάποιος επιχειρηματίας μπορεί να βρεθεί αντιμέτωπος αρκετές φορές, όπως επίσης και η ανθεκτικότητα, η οποία συνδέεται ουσιαστικά με την αντοχή που παρουσιάζει κάποιο άτομο. Ακόμη, στην κατηγορία των προσωπικών ικανοτήτων εντάσσεται και η δημιουργικότητα, η οποία μπορεί να αποτελέσει και κινητήριο δύναμη για την επιχειρηματική ανάπτυξη, αλλά και η δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων, ιδίως σε πολύπλοκα και διαρκώς μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα.

- Διαπροσωπικές ικανότητες: Οι διαπροσωπικές ικανότητες περιλαμβάνουν τη δημιουργία σχέσεων, όπως επίσης και την εργασία σε ομάδες, μέσω των οποίων μια επιχείρηση μπορεί να λειτουργήσει πιο αποδοτικά, αλλά και να υπάρξει και προαγωγή της καινοτομίας. Ακόμη, στην κατηγορία των διαπροσωπικών ικανοτήτων εντάσσεται η αποτελεσματική επικοινωνία και η ενεργητική ακρόαση, με τις ικανότητες αυτές να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός παραγωγικού κλίματος εντός των οργανισμών. Επιπλέον, στις διαπροσωπικές ικανότητες περιλαμβάνονται η διαπραγμάτευση, η οποία αφορά το σύνολο των εμπλεκομένων, όπως επίσης και η διαχείριση αποφάσεων, τις οποίες καλούνται να λάβουν οι εκπαιδευόμενοι εντός των επιχειρήσεων.
- Πρακτικές ικανότητες: Στην κατηγορία των ικανοτήτων αυτών περιλαμβάνονται η στοχοθεσία, ο προγραμματισμός και η οργάνωση, οι οποίες θεωρούνται σημαντικές τόσο για νέους επιχειρηματίες, όσο και για στελέχη υφιστάμενων επιχειρήσεων. Ακόμη, στις ικανότητες αυτές περιλαμβάνεται η λήψη αποφάσεων, όπως και η διαχείριση των επιμέρους λειτουργιών που συντελούνται εντός του οργανισμού.

Εκτός από την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλλει στην περαιτέρω ενδυνάμωση της επιχειρηματικής νοοτροπίας. Το άτομο, ιδίως σε νεαρή ηλικία χρειάζεται καθοδήγηση από εξειδικευμένα άτομα, όπως επίσης και αμοιβαία υποστήριξη, αλλά και προσωπικό προβληματισμό, προκειμένου να αναπτύξει τις επιχειρηματικές του δεξιότητες. Είναι σημαντικό να

αναφερθεί ότι οι δομές της γνώσης συνδέονται άμεσα με τις πεποιθήσεις των ανθρώπων, ενώ για να υπάρξει αλλαγή των δομών της γνώσης, θα πρέπει να υπάρξει και αντίστοιχη αλλαγή των πεποιθήσεων. Το μαθησιακό περιβάλλον επιδρά καθοριστικά στην ανάπτυξη του μαθητή ως «συλλέκτη γνώσης», με τη μάθηση που λαμβάνει χώρα εκτός του σχολικού περιβάλλοντος, να είναι ιδιαίτερα εποικοδομητική για την ανάπτυξη νέων ιδεών. Λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ, όσο πιο νωρίς εκτίθεται κάποιος στην επιχειρηματικότητα, τόσες περισσότερες πιθανότητες υπάρχουν να γίνει επιχειρηματίας. Συνεπώς, τα επιχειρηματικά προσόντα, θα πρέπει να διδάσκονται κατά κύριο λόγο σε μικρή ηλικία, καθώς τα παιδιά στη φάση αυτή της ζωής τους είναι ιδιαίτερα εύπλαστα, ενώ τα επιχειρηματικά προσόντα είναι συγκρίσιμα με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Diehl, 2016).

Οι εκπαιδευτικοί είναι αναγκαίο να ψάχνουν διαρκώς ευκαιρίες, οι οποίες θα ενισχύσουν τη μάθηση, με τις ευκαιρίες αυτές να αποτελούν ουσιαστικά «πηγή έμπνευσης» για τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας. Για την προώθηση της επιχειρηματικότητας έχουν αναπτυχθεί δύο βασικές εκπαιδευτικές θεωρίες, με την πρώτη να είναι η «ορατή» και η δεύτερη είναι η «μη ορατή» παιδαγωγική. Ουσιαστικά, η ορατή παιδαγωγική θεωρείται η «παραδοσιακή» προσέγγιση, ενώ η μη ορατή απαιτεί προοδευτικές και σύγχρονες μεθόδους προσέγγισης, τόσο στη διαδικασία της διδασκαλίας, όσο και στη διαδικασία της μάθησης. Αναμφίβολα, η επιχειρηματικότητα συνδέεται άμεσα με τη μάθηση, καθώς και την κοινωνικοποίηση, ενώ επικεντρώνεται στους ίδιους τους μαθητές, στα εσωτερικά τους κίνητρα, καθώς επίσης και σε ένα ευρύτερο αίσθημα αυτοεκπλήρωσης. Οι διαδικασίες μάθησης που αφορούν την επιχειρηματικότητα συνδέονται άμεσα με μια ευρύτερη διεπιστημονική προσέγγιση, όπως επίσης και με τη συμμετοχή των μαθητών, αλλά και με τις εμπειρίες των μαθητών, που έχουν αποκομίσει από την έως τώρα δραστηριότητά τους. Σε αντίθεση με άλλες δραστηριότητες, η ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων στο σχολικό περιβάλλον, έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται μια μακροπρόθεσμη αξία, η οποία δεν αφορά αποκλειστικά τους μαθητές, αλλά δύναται να δημιουργήσει οφέλη τόσο για τις επιχειρήσεις, όσο και ευρύτερα και για την ίδια τη κοινότητα (Drucker, 1985).

Η επιχειρηματική εκπαίδευση και η ανάπτυξη των σχετικών επιχειρηματικών δεξιοτήτων μπορεί να θεωρηθεί ως ένα εναλλακτικό περιβάλλον μάθησης, το οποίο περιλαμβάνει μια φυσική και μια περισσότερο διανοητική διάσταση. Είναι αναγκαίο,

οι στόχοι που αφορούν την επιχειρηματική εκπαίδευση να βρίσκονται σε σύμπνοια με την επιχειρηματική κουλτούρα, έτσι ώστε η εκπλήρωση των στόχων αυτών να δημιουργεί προστιθέμενη αξία για το σύνολο των εμπλεκομένων. Η ενίσχυση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων δύναται να επιτευχθεί και μέσω της ανάδειξης των επιχειρηματιών, οι οποίοι θεωρούνται επιχειρηματίες της «διπλανής πόρτας», ενώ χρήσιμο είναι να αναδεικνύονται και παραδείγματα επιχειρηματιών, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στους τομείς της κοινωνικής και περιβαλλοντικής επιχειρηματικότητας. Ουσιαστικά, οι επιχειρηματίες αυτοί θα μπορέσουν να λειτουργήσουν ως πρότυπα για τους μαθητές, που ενδιαφέρονται για την επιχειρηματικότητα. Απώτερος στόχος της ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων θα πρέπει να είναι η δημιουργία αξίας για τους ίδιους τους μαθητές, όσο και για τη μαθησιακή διαδικασία που λαμβάνει χώρα (European Commission,2008).

Από την άλλη, όσον αφορά τους ίδιους τους μαθητές, θα πρέπει να είναι σε θέση να αντιληφθούν τις πρακτικές πλευρές της σχολικής γνώσης, καθώς μέσω αυτής, δύναται να αποκτήσουν γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίες πέρα από το επιχειρείν αφορούν την ίδια τη ζωή και την αντιμετώπιση καταστάσεων και πραγματικών γεγονότων. Ταυτόχρονα, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και το γεγονός ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση επιδρά στην ακαδημαϊκή επίδοση των μαθητών, καθώς και στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία, καθώς αυτή προωθεί τα προσωπικά χαρακτηριστικά των μαθητών. Οι μαθητές, μέσω της διαδικασίας της επιχειρηματικής εκπαίδευσης που λαμβάνουν, ενθαρρύνονται να συμμετέχουν σε διάφορες μορφές της εκπαίδευσης. Κατά τη διδασκαλία της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, οι μαθητές συμμετέχουν στον σχεδιασμό, αλλά και στην αξιολόγηση των δραστηριοτήτων της επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί, αναπτύσσοντας τις κατάλληλες συνεργασίες με τους μαθητές, εξετάζουν διαφορετικά «εργαλεία» που αφορούν την αξιολόγηση των επιδόσεων αυτών και συνολικά της αποτελεσματικότητας που αφορά την επιχειρηματική εκπαίδευση (European Commission,2011).

Περαιτέρω, οι μαθητές θα πρέπει να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν τις νέες δεξιότητες που αποκτούν, καθώς επίσης και να δοκιμάζουν νέες ιδέες σε υποστηρικτικό περιβάλλον, όπως είναι η σχολική τάξη, καθώς και οι σχετικές δραστηριότητες όπου λαμβάνουν χώρα εντός του σχολείου, όπου ουσιαστικά στα περιβάλλοντα αυτά, τα λάθη θεωρούνται αποδεκτά και λειτουργούν περισσότερο ως πηγή μάθησης. Παράλληλα, οι μαθητές μέσω της εκπαιδευτικής αυτής διαδικασίας που

αφορά την επιχειρηματικότητα, μπορούν να κερδίσουν εμπιστοσύνη, όπως επίσης έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν εμπειρία, η οποία θα τους φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη, όταν κληθούν να αντιμετωπίσουν παρόμοιες προκλήσεις σε πραγματικές συνθήκες. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι η εμπειρία που αποκομίζει ο μαθητής, να είναι τόσο ατομική, όσο και συλλογική, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συνεργασίες είναι απαραίτητες, για να μπορέσει να πετύχει μια σύγχρονη επιχείρηση. Επιπρόσθετα, οι μαθητές, μέσω της ενδυνάμωσης των επιχειρηματικών τους δεξιοτήτων, τονώνουν το ενδιαφέρον τους για την επιχειρηματικότητα, αυξάνοντας συνάμα τα κίνητρα και κατ' επέκταση και την εσωτερική τους υποκίνηση. Ακόμη, ενισχύεται η δημιουργικότητα των μαθητών, η καινοτομία, η ανάπτυξη σχετικών πρωτοβουλιών, καθώς επίσης και η κριτική σκέψη, αλλά και οι διαφορετικοί τρόποι επίλυσης των προβλημάτων, τα οποία προκύπτουν σε βραχυπρόθεσμο, αλλά και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, με τα προβλήματα αυτά να είναι παρόμοια με αυτά που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν όντας επιχειρηματίες, είτε στελέχη επιχειρήσεων (Eyal & Inbar, 2003).

2.4 Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στον ρόλο που διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί στην ανάπτυξη των σχετικών επιχειρηματικών δεξιοτήτων. Ουσιαστικά, οι δάσκαλοι-εκπαιδευτικοί είναι τα άτομα τα οποία συμβάλλουν στη διαμόρφωση του κατάλληλου μαθησιακού περιβάλλοντος, με το περιβάλλον αυτό να συνδέεται άμεσα με τις γνώσεις, τις αντιλήψεις και τις στάσεις αυτών. Στα σχολεία, τα οποία επιδιώκουν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, οι εκπαιδευτικοί διαθέτουν τις κατάλληλες γνώσεις αναφορικά με την επιχειρηματική εκπαίδευση, ενώ οι ίδιοι αναστοχάζονται αναφορικά με την επιχειρηματική εκπαίδευση και τον τρόπο με τον οποίο αυτή δύναται να ενταχθεί στο σχολικό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, οι εκπαιδευτικοί δικτυώνονται με τους εταίρους, ενώ προβαίνουν στην ανταλλαγή ιδεών με τους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι εμπλέκονται στη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας. Για την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, είναι αναγκαίο να υπάρχει αυθεντικότητα, όπως επίσης και μια ατμόσφαιρα, η οποία προάγει το επιχειρηματικό περιβάλλον (Fillis & Rentschler, 2010).

Οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι είναι εξοικειωμένοι με την επιχειρηματικότητα και κατέχουν βαθιές γνώσεις, δίνουν περισσότερο έμφαση στις κοινωνικές και προσωπικές δεξιότητες των μαθητών, ενώ αντίστοιχα, αυτοί που διαθέτουν περισσότερο περιορισμένες γνώσεις, επικεντρώνονται στις δραστηριότητες που σχετίζονται με τις

επιχειρήσεις και με την οικονομία. Σε κάθε περίπτωση, η επιχειρηματική εκπαίδευση απαιτεί και αλλαγές που αφορούν τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, όπως επίσης και τη δημιουργία νέου περιεχομένου για την εργασία τους, αλλά και ευρύτερα απαιτεί μια εξοικείωση με νέες έννοιες. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραλείπετε το γεγονός ότι ακόμη και σήμερα, ορισμένοι εκπαιδευτικοί επιδεικνύουν καχυποψία ως προς την επιχειρηματική εκπαίδευση και την ανάπτυξη των σχετικών δεξιοτήτων από τους μαθητές (Florida et al., 2011).

Σύμφωνα με την προσέγγιση ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των μαθητών, αυτοί μέσω των εργασιών και των εξετάσεων, επιδιώκεται να προβληματιστούν, καθώς επίσης και να αξιοποιήσουν γνώσεις που έχουν αποκτήσει κατά το παρελθόν, ενώ συνάμα επιδιώκεται να υπάρξει κατανόηση της σημασίας της γνώσης, δίνοντας έμφαση στη σημαντική πτυχή των γεγονότων. Ακόμη, οι μαθητές, κατά τη διαδικασία απόκτησης των σχετικών επιχειρηματικών δεξιοτήτων, προσεγγίζουν την πραγματική ζωή σε ένα κατά κάποιο τρόπο διεπιστημονικό επίπεδο, το οποίο απαιτεί σχετικές συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς, όπως επίσης και με το περιβάλλοντα κόσμο. Κατά την απόκτηση των επιχειρηματικών αυτών δεξιοτήτων, οι μαθητές θα πρέπει να εκφράσουν τις απόψεις τους, αναφορικά με τις έννοιες που μελετούν. Ωστόσο, οι απόψεις αυτές δύναται να διαφέρουν σημαντικά, όπως συμβαίνει άλλωστε και στη πραγματική ζωή. Παράλληλα, ο δάσκαλος, κατά την διαδικασία απόκτησης επιχειρηματικών δεξιοτήτων από τους μαθητές, ενθαρρύνει την κατευθυνόμενη μάθηση, η οποία στηρίζεται στη περιέργεια του ίδιου του μαθητή, με την περιέργεια αυτή να αποτελεί πηγή έμπνευσης και δημιουργίας. Από τη σκοπιά του, ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνει τον μαθητή να αντλήσει πληροφορίες από μια ποικιλία πηγών, αξιοποιώντας και τη σύγχρονη τεχνολογία, καθώς επίσης και ενθαρρύνει τον προβληματισμό αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο αυτός μπορεί να χρησιμοποιήσει τις πηγές αυτές (Lubart, 2008).

Ο δάσκαλος-εκπαιδευτικός, κατά τη διαδικασία άσκησης των καθηκόντων του, στα πλαίσια ενδυνάμωσης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, αναμένει οι μαθητές να συνεργαστούν, δίνοντας έμφαση στη βαθιά γνώση, καθώς και στην αλλαγή ιδεών. Ουσιαστικά, ο εκπαιδευτικός προσπαθεί να μάθει εναλλακτικές αντιλήψεις του κάθε μαθητή. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι ο εκπαιδευτικός προβαίνει σε εμπλοκή των μαθητών στον καθορισμό των στόχων μάθησης, ενώ επικεντρώνεται στη δημιουργία αξίας για τον μαθητή κατά τη διαδικασία της μάθησης. Προκειμένου να

υπάρξει ενδυνάμωση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να χρησιμοποιεί ένα ευέλικτο σχέδιο μαθήματος, το οποίο θα στηρίζεται και θα καθοδηγείται σε μεγάλο βαθμό από την περιέργεια των μαθητών, όπως επίσης και από τα σχετικά κίνητρα, αλλά και τις ανάγκες των μαθητών. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ενίσχυση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, ενισχύεται μέσω της χρήσης σχεδίων μαθήματος, όπου οι ίδιοι οι μαθητές εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τις ανάγκες, καθώς και για τις εναλλακτικές αντιλήψεις. Από την άλλη, ο εκπαιδευτικός θεωρεί ότι οι μαθητές συνιστούν πόρους για τη δική τους μάθηση, καθώς και για τη μάθηση των συμμαθητών τους (McGuirk et al., 2015).

Η ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων δεν αποτελεί απλώς μια διδακτική ενότητα, αλλά ούτε και μια μέθοδο διδασκαλίας, καθώς πρόκειται για έναν πυρήνα, στη βάση του οποίου λειτουργεί η εκπαίδευση. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια στάση, όπου ενισχύεται η κουλτούρα της ηγεσίας, με τους μαθητές να αποκτούν ηγετικές δεξιότητες, οι οποίες αξιοποιούνται ακόμη και στην καθημερινότητά τους, αλλά και μετέπειτα σε επαγγελματικό επίπεδο. Σε καμία περίπτωση, δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι τα σχολεία μετατρέπονται σε επιχειρήσεις κατά τη διδασκαλία των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, ωστόσο, η επιχειρηματική διδασκαλία συμβάλλει στην ενίσχυση του επιχειρηματικού πνεύματος, εντός της σχολικής μονάδας. Κατά τη διαδικασία της παραδοσιακής μάθησης, αυτή θεωρείται δομημένη, έτσι ώστε οι μαθητές να ελέγχονται και να μην αισθάνονται ανασφάλεια, κατά τη διαδικασία της μάθησης. Αντίστοιχα, κατά την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, για να υπάρξει ενεργοποίηση της διαδραστικής μάθησης και σκέψης των μαθητών, είναι αναγκαίο να ενισχυθεί η συνεργατική μάθηση όπου εστιάζει στο πρόβλημα, καθώς επίσης και η εργασία σε ομάδες, αλλά και η μάθηση μέσω πράξης (Munirah, 2013).

Κεφάλαιο 3

Ευρωπαϊκή πολιτική και επιχειρηματική εκπαίδευση

3.1 Εισαγωγή

Η επιχειρηματική εκπαίδευση αποτελεί ένα ζήτημα που αναγνωρίζεται ολοένα και ως πιο σημαντικό στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής πολιτικής, καθώς θεωρείται ότι συμβάλλει στην ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, στην αύξηση της απασχολησιμότητας, στην ενθάρρυνση της καινοτομίας και στην προαγωγή της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης. Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η διερεύνηση της ευρωπαϊκής πολιτικής για την επιχειρηματική εκπαίδευση κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών.

3.2 Επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ευρώπη

Λαμβάνοντας υπόψη την προσέγγιση που γίνεται από τους Μάνο και συν (2006), στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών έχει αναπτυχθεί μια τάση προώθησης της επιχειρηματικότητας κουλτούρας, καθώς και ευρύτερα της επιχειρηματικότητας. Πιο αναλυτικά, σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάρχει πολιτική δέσμευση από τις Κυβερνήσεις σχετικά με την προώθηση της επιχειρηματικότητας υπό το πρίσμα του εκπαιδευτικού συστήματος, με την τάση αυτή να αυξάνεται διαρκώς. Αρκετά συνήθως θεωρείται η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, με την τάση αυτή να αυξάνεται διαρκώς, ωστόσο πολλές από τις πρωτοβουλίες αυτές συνδέονται με την εκάστοτε σχολική μονάδα. Οι πρωτοβουλίες αυτές σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην αυτοαπασχόληση, καθώς επίσης και σε άλλες μορφές επιχειρηματικότητας. Αντίστοιχα, όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η εκπαίδευση και κατάρτιση που παρέχεται αφορά τους φοιτητές οικονομικών, αλλά και επιχειρηματικών κλάδων και σχολών (European Commission, 2023).

Περαιτέρω, στα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναπτύσσονται εκπαιδευτικά προγράμματα με τη βοήθεια των οποίων οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να προβούν στη δημιουργία των δικών τους επιχειρήσεων, όπως επίσης και στη διοίκηση αυτών, έτσι ώστε να υπάρξει ανάπτυξη των σχετικών επιχειρηματικών ικανοτήτων. Κατά κύριο λόγο, τα προγράμματα αυτά απευθύνονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, λαμβάνοντας τη μορφή δημιουργίας εικονικών επιχειρήσεων. Η εν λόγω πρακτική

θεωρείται ιδιαίτερα διαδεδομένη, καθώς οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν σε εκτεταμένες προσομοιώσεις, όπου πέρα από τις γνώσεις που αποκτούν σε πρακτικό επίπεδο, καταφέρνουν και αυξάνουν το ενδιαφέρον τους για την επιχειρηματική δραστηριότητα συνολικά (Henry et al., 2005).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επιμόρφωση, καθώς και η κατάρτιση που παρέχεται στους εκπαιδευτικούς πάνω σε ζητήματα επιχειρηματικότητας αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την περαιτέρω διδασκαλία και προώθηση της επιχειρηματικότητας στο σχολικό περιβάλλον. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν αναπτυχθεί εποικοδομητικές σχέσεις μεταξύ των σχολικών μονάδων που διδάσκουν σχετικά επιχειρηματικά προγράμματα, καθώς και των αντίστοιχων επιχειρήσεων, έτσι ώστε να υπάρξει περαιτέρω προώθηση της επιχειρηματικότητας και ανάπτυξη των σχετικών δεξιοτήτων. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει και καλύτερη αξιοποίηση της γνώσης που αποκομίζουν οι μαθητές, καθώς καλούνται να την αξιοποιήσουν σε πραγματικές επιχειρήσεις και σε πραγματικές συνθήκες (Henry et al., 2005).

Η Ευρωπαϊκή Ένωση εδώ και αρκετά χρόνια έχει διαπιστώσει τη σημαντικότητα της επιχειρηματικότητας για την ανάπτυξη της οικονομίας της, καθώς και για την ευρύτερη κοινωνική ευημερία. Ωστόσο, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν και εφαρμόζονται από τα κράτη μέλη, διαφοροποιούνται, συνεκτιμώντας παράγοντες όπως είναι η κουλτούρα της κάθε χώρας, καθώς και η διάρθρωση της οικονομίας της. Ουσιαστικά, κατά το παρελθόν διαπιστώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση η εφαρμογή κατά κύριο λόγο δύο στρατηγικών, με τη πρώτη να αφορά στρατηγικές και σχέδια δράσης που εστίαζαν αποκλειστικά στην ενσωμάτωση και διάδοση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, ενώ η δεύτερη κατηγορία στρατηγικών αφορούσε διευρυμένες εκπαιδευτικές ή οικονομικές στρατηγικές, οι οποίες ενσωματώνουν και προάγουν την εκπαίδευση στον τομέα της επιχειρηματικότητας (European Commission, 2012).

Ορισμένες χώρες της Ευρώπης, όπως είναι η Εσθονία, το Βέλγιο, η Ολλανδία, η Εσθονία, η Λιθουανία, η Σουηδία, η Νορβηγία, καθώς και η Δανία έχουν προβεί στην ανάπτυξη συγκεκριμένης στρατηγικής που αφορά την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Αντίστοιχα, ορισμένες άλλες χώρες, όπως είναι η Αυστρία, το Βέλγιο, η Βουλγαρία, η Ελλάδα, η Ισλανδία, η Πολωνία, η Τουρκία, η Φιλανδία κτλ,

προβαίνουν στην εφαρμογή στρατηγικής σχετικά με την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα, η οποία αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης στρατηγικής. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένες άλλες χώρες όπως είναι η Ιρλανδία, η Ρουμανία, η Λετονία, η Πορτογαλία, αλλά και το Ηνωμένο Βασίλειο προβαίνουν στην εφαρμογή συγκεκριμένων πρωτοβουλιών που αφορούν την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα (Hatak, 2011).

Για παράδειγμα, στο Βέλγιο, η Κυβέρνηση προέβη στην θέσπιση του «Σχεδίου Δράσης» που αφορούσε την επιχειρηματική εκπαίδευση με ορίζοντα εφαρμογής την περίοδο 2011-2014. Στόχο του εν λόγω σχεδίου αποτέλεσε η προετοιμασία των μαθητών, έτσι ώστε να στραφούν προς την αυτοαπασχόληση, ενώ παράλληλα επιδιώχθηκε η εκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, έτσι ώστε να μπορέσει αυτό να «καλλιεργήσει» στους μαθητές το κατάλληλο «κλίμα» που αφορά την επιχειρηματικότητα, έτσι ώστε να μπορούν να αναπτύσσονται σχετικές πρωτοβουλίες από τους μαθητές με περισσότερη ευκολία. Το «Σχέδιο Δράσης» ήταν συγκεκριμένο και δημιουργούσε μετρήσιμα αποτελέσματα, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό είναι και το γεγονός ότι μπορούσε να επαναληφθεί με κάποια σχετική ευκολία (Ευρυδίκη, 2016).

Αντίστοιχα, στη Δανία, ήδη από το 2009 έχει ξεκινήσει η εφαρμογή της στρατηγικής για την εκπαίδευση και κατάρτιση που αφορά την επιχειρηματικότητα, ενώ ένα χρόνο αργότερα, το 2010, στην Εσθονία συμφωνήθηκε να υπάρξει προώθηση της επιχειρηματικότητας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Περαιτέρω, στην Ολλανδία, έχει αναπτυχθεί το πρόγραμμα «εκπαίδευση και επιχειρηματικότητα-πρόγραμμα δράσης 2007» και εν συνεχεία αναπτύχθηκαν τα «εκπαιδευτικά δίκτυα επιχειρηματικότητας», το 2009. Απώτερος στόχος των δικτύων αυτών ήταν να αναπτυχθούν συνέργειες που αφορούν την επιχειρηματική εκπαίδευση (Lackeus et al., 2015).

Ουσιαστικά, μέσω των δράσεων και πρωτοβουλιών αυτών επιδιώχθηκε προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στο σύνολο των εκπαιδευτικών βαθμίδων της χώρας. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στο Ηνωμένο Βασίλειο, το οποίο έχει θεσπίσει στρατηγική για την ανάπτυξη της νεανικής επιχειρηματικότητας (Youth Entrepreneurship Strategy-YES), η οποία ξεκίνησε να αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2015. Βασικός στόχος των κρατών αυτών είναι να εφαρμόσουν τις βέλτιστες εκπαιδευτικές πρακτικές που μπορούν να προάγουν την επιχειρηματικότητα,

ενισχύοντας ταυτόχρονα τις δεξιότητες των εκπαιδευομένων, αλλά και των ίδιων των εκπαιδευτών. Μέσω των ενεργειών αυτών, επιδιώκεται οι νέοι να αναπτύξουν τις επιχειρηματικές τους δεξιότητες, καθώς επίσης και να προχωρήσουν στην ίδρυση σχετικών επιχειρήσεων, οι οποίες και θα μπορέσουν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη των επιμέρους οικονομιών (Neck & Greene, 2011).

3.3 Επιχειρηματική εκπαίδευση και ευρωπαϊκή πολιτική

Η ανάγκη επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην Ευρώπη εκφράστηκε ήδη από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992), όπου μεταξύ άλλων επισημάνθηκε και η ανάγκη ανάπτυξης συνεργασιών των εκπαιδευτικών φορέων με τις επιχειρήσεις. Εν συνεχεία, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, στόχος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν η επίτευξη βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και η περαιτέρω ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής, με τους στόχους αυτούς να συνδέονται με την επιχειρηματική εκπαίδευση. Υπό το πρίσμα της στρατηγικής της Λισαβόνας, θεσπίστηκε το Πρόγραμμα Εργασίας «Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2010», στόχος του οποίου αποτέλεσε το «άνοιγμα» των συστημάτων εκπαίδευσης στον επιχειρηματικό κόσμο (Ζαμπέτα & Ζμας, 2018).

Περαιτέρω, στη Πράσινη Βίβλο για την επιχειρηματικότητα, επισημαίνονταν ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση μπορεί να ενισχύσει την επιχειρηματικότητα, καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση της κατάλληλης νοοτροπίας, όπως επίσης και των αντίστοιχων δεξιοτήτων. Μέσω της Πράσινης Βίβλου, προσδιορίζονταν οι κοινοί στόχοι των εθνικών συστημάτων εκπαίδευσης, ενώ συνάμα προσδιορίζονταν οι ικανότητες που απαιτείται να διαθέτουν οι πολίτες σε κοινωνίες που στηρίζονται στη γνώση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στις ικανότητες αυτές περιλαμβάνεται η ικανότητα του ατόμου να μετατρέπει τις ιδέες τους σε δράση (Commission of the European Communities, 2006). Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει προσδιορίσει βασικές ικανότητες για τη δια βίου μάθηση, οι οποίες είναι βασικές δεξιότητες και γνώσεις που χρειάζονται τα άτομα προκειμένου να προσαρμοστούν στις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας και να συμμετέχουν πλήρως στην οικονομία, την κοινωνία και τον πολιτισμό. Πιο συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο για τη Δια Βίου Μάθηση αναγνωρίζει οχτώ βασικές ικανότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν τις εξής: (1) επικοινωνία στη μητρική γλώσσα, (2) επικοινωνία σε ξένη γλώσσα, (3) μαθηματική ικανότητα και ικανότητες στην επιστήμη και την τεχνολογία, (4) ψηφιακή ικανότητα, (5) μεταγνωστικές ικανότητες, (6) κοινωνικές ικανότητες και ικανότητες που σχετίζονται με την ιδιότητα

του πολίτη, (7) πολιτιστική γνώση και έκφραση, και (8) αίσθημα πρωτοβουλίας και επιχειρηματικότητας (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2006). Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η ΕΕ αναγνωρίζει την επιχειρηματικότητα, δηλαδή την ικανότητα μετατροπής ιδεών σε δράση μέσα από τη δημιουργικότητα, την καινοτομία και την ανάληψη ρίσκου, καθώς και την ικανότητα σχεδιασμού και διαχείρισης έργων, ως βασική δεξιότητα της ανάπτυξης του ατόμου.

Η επιχειρηματικότητα αναφέρεται στην ικανότητα μετατροπής ιδεών σε δράση και εντοπισμού και δημιουργίας νέων ευκαιριών για καινοτομία και ανάπτυξη. Περιλαμβάνει την κατανόηση επιχειρηματικών αρχών όπως το μάρκετινγκ, τα οικονομικά και η στρατηγική. Η ΕΕ αναγνωρίζει τη σημασία της επιχειρηματικότητας ως βασική κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης και της δημιουργίας θέσεων εργασίας, και ως εκ τούτου τονίζει την ανάγκη ανάπτυξης επιχειρηματικών δεξιοτήτων και συμπεριφορών μεταξύ όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από το κοινωνικό υπόβαθρο ή το μορφωτικό επίπεδο τους. Η ΕΕ ενθαρρύνει την ανάπτυξη προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης για την επιχειρηματικότητα, τα οποία μπορούν να βοηθήσουν τα άτομα να αποκτήσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες που απαιτούνται για να ξεκινήσουν τις δικές τους επιχειρήσεις και να προωθήσουν την καινοτομία και την ανάπτυξη σε υφιστάμενους οργανισμούς.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι στα πλαίσια της Στρατηγικής για την Ευρώπη 2020 και της Στρατηγικής της Λισαβόνας, προσδιορίστηκαν οι προτεραιότητες που συνδέονται με την έξυπνη ανάπτυξη, η οποία στηρίζεται στην καινοτομία, καθώς επίσης και στην βέλτιστη δυνατή χρήση των πόρων. Στην εν λόγω στρατηγική αναγνωρίζεται ότι η έρευνα και η εκπαίδευση έχουν καθοριστικό αντίκτυπο στην ανάπτυξη και την απασχόληση, επισημαίνοντας την ανάγκη τα κράτη-μέλη να αυξήσουν τις δαπάνες τους στους ανθρώπινους πόρους και να δώσουν μεγαλύτερη έμφαση στη δια βίου μάθηση, καθώς μέσω αυτής απορρέει η βελτίωση των δεξιοτήτων που ενισχύει την απασχολησιμότητα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2004). Εξίσου σημαντικό θεωρείται για την Ευρώπη η δημιουργία υψηλής απασχόλησης, καθώς επίσης και η διατήρηση της εδαφικής και κοινωνικής συνοχής. Ειδικότερα, στα πλαίσια της Στρατηγικής Ευρώπη 2020, τέθηκαν οι ακόλουθοι στόχοι (European Commission, 2010):

- Η απασχόληση να κυμαίνεται στα επίπεδα του 75% του πληθυσμού σε ηλικίες μεταξύ 20 και 64 ετών, με την απασχόληση αυτή να συνδέεται άμεσα και με την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας.
- Να υπάρξει χρηματοδότηση των επενδύσεων που σχετίζονται με θέματα έρευνας και ανάπτυξης, καλύπτοντας το 3% του ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέρος των πόρων αυτών μπορούν να αξιοποιηθούν για την περαιτέρω ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας.
- Να επιτευχθεί ο στόχος 20-20-20, όπου προβλέπονταν να υπάρξει μείωση των αερίων του θερμοκηπίου σε ποσοστό 20% και αντίστοιχα βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας κατά 20%, όπως και αύξηση της χρήσης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας σε αντίστοιχο ποσοστό (20%). Ο στόχος αυτός μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση αντίστοιχων επιχειρηματικών ευκαιριών.
- Να υπάρξει μείωση 10% του ποσοστού των παιδιών τα οποία και εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο, αλλά και να αυξηθεί πάνω από το 40% το ποσοστό των νέων που κατέχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η επιχειρηματική εκπαίδευση, μπορεί να συμβάλλει στην τόνωση του ενδιαφέροντος των μαθητών, τόσο για ολοκλήρωση των σπουδών τους, όσο και για περαιτέρω σπουδές.
- Να περιοριστεί ο αριθμός των ατόμων, τα οποία βρίσκονται εκτεθειμένα στον κίνδυνο της φτώχειας, με τον στόχο αυτό να αφορά περίπου είκοσι εκατομμύρια ανθρώπους σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η επιχειρηματικότητα ως επαγγελματική διέξοδος, δύναται να συμβάλλει στην αύξηση της απασχόλησης, καθώς επίσης και στην αντιμετώπιση της φτώχειας.

Για την επίτευξη των στόχων αυτών, αναπτύχθηκε μια σειρά από σχετικές πρωτοβουλίες. Ειδικότερα, μια από τις πρωτοβουλίες αυτές ήταν η «Ένωση Καινοτομίας», βασική επιδίωξη της οποίας ήταν η βελτίωση των συνθηκών, καθώς και του σχετικού πλαισίου που αφορά τη δυνατότητα πρόσβασης στη χρηματοδότηση που συνδέεται με την έρευνα και την καινοτομία. Συνεπώς, επιδιώκεται να υπάρξει μετατροπή των καινοτόμων ιδεών σε προϊόντα και υπηρεσίες, τα οποία θα δημιουργήσουν προστιθέμενη αξία, καθώς επίσης και θα μπορέσουν να συμβάλλουν στη δημιουργία ποιοτικότερων θέσεων εργασίας. Αντίστοιχα, μια εξίσου σημαντική πρωτοβουλία ήταν η «νεολαία» σε κίνηση», σκοπός της οποίας υπήρξε η διευκόλυνση

της εισόδου στην αγορά εργασίας των νέων, όπως επίσης και η περαιτέρω βελτίωση των εκπαιδευτικών συστημάτων. Μία ακόμη πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο αφορούσε το «ψηφιακό θεματολόγιο» με την συγκεκριμένη πρωτοβουλία να αφορά την βελτίωση των υπηρεσιών πρόσβασης στο διαδίκτυο με υψηλές ταχύτητες, με τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία να δημιουργεί οφέλη, αφενός για τις επιχειρήσεις, αφετέρου δε για τους ίδιους τους πολίτες (Καραγιάννης & Μπακούρος, 2010).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε και στην αποτελεσματική διαχείριση των πόρων στην Ευρώπη, επιδιώκοντας μέσω της πρωτοβουλίας «Ευρώπη αποδοτική στη διαχείριση των πόρων - Resource Efficient Europe», να υπάρξει βελτίωση της σχέσης που δημιουργείται μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης και των διαθέσιμων πόρων. Ακόμη, εξίσου σημαντική πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο αφορά την «ατζέντα για τις νέες δεξιότητες και θέσεις εργασίας», όπου μέσω αυτής επιδιώκεται να υπάρξει εκσυγχρονισμός των αγορών εργασίας, δίνοντας συνάμα έμφαση στη δια βίου μάθηση. Μέσω της δια βίου μάθησης και της περαιτέρω ανάπτυξη των δεξιοτήτων, μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη όλων των αναγκαίων δεξιοτήτων που απαιτούνται στα πλαίσια των νέων συνθηκών που δημιουργούνται στο περιβάλλον εργασίας. Τέλος, μια ακόμη πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών αφορά την «ευρωπαϊκή πλατφόρμα για την καταπολέμηση της φτώχειας», μέσω της οποίας επιδιώκεται να υπάρξει καταπολέμηση της φτώχειας, αλλά και του κοινωνικού αποκλεισμού, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της ενίσχυσης της απασχόλησης (European Commission, 2018).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναλαμβάνουν δράσεις για την ενίσχυση και περαιτέρω ενδυνάμωση της συνεργασίας μεταξύ των επιχειρήσεων και των ερευνητικών και ακαδημαϊκών ιδρυμάτων, δίνοντας έμφαση στην καινοτομία και στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας. Για παράδειγμα, μέσω του προγράμματος «Νεολαία σε κίνηση» υπήρξε ενίσχυση των σχετικών πρωτοβουλιών, οι οποίες συνδέονται με την κινητικότητα των ερευνητών, αλλά και των νέων επαγγελματιών, οι οποίοι και επιδιώκουν να αναπτύξουν περαιτέρω την επιχειρηματικότητα. Οι συνεργασίες αυτές, μπορούν να συμβάλλουν στην περαιτέρω ανάπτυξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, καθώς επίσης και στην ουσιαστικότερη αξιοποίηση των αποτελεσμάτων που απορρέουν από αυτή. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, παράλληλα με τις επιμέρους πρωτοβουλίες επιδιώκει να εκσυγχρονίσει και το θεσμικό

πλαίσιο της, έτσι ώστε να μπορεί να αξιοποιήσει τις νέες ευκαιρίες που διαμορφώνονται στα πλαίσια της επιχειρηματικότητας (Παπαγιάννης, 2014).

Επιπροσθέτως, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στα πλαίσια του ρόλου που διαδραματίζει για την επιχειρηματική εκπαίδευση έχει αναπτύξει το «Πρόγραμμα Δράσης για την Επιχειρηματικότητα 2020», το οποίο και αποσκοπεί στην υποστήριξη της επιχειρηματικότητας, έτσι ώστε να μπορέσει να ενδυναμωθεί το επιχειρηματικό πνεύμα στις επιμέρους χώρες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020). Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνωρίζει ότι η επιχειρηματικότητα αποτελεί κινητήρια δύναμη οικονομικής ανάπτυξης και μπορεί να συμβάλλει κομβικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Ταυτόχρονα, μέσω της επιχειρηματικότητας οι οικονομίες των επιμέρους κρατών δύναται να καταστούν περισσότερο ανταγωνιστικές, ενισχύοντας τον βαθμό καινοτομίας που τις χαρακτηρίζει, ενώ συνάμα, η επιχειρηματικότητα συμβάλλει στην επίτευξη των στόχων που έχουν τεθεί και στις επιμέρους τομεακές πολιτικές. Ακόμη, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι μέσω της εμπορευματοποίησης των νέων ιδεών, μπορεί και επιτυγχάνεται σημαντική βελτίωση των επιπέδων παραγωγικότητας, ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται νέος πλούτος.

Επιπλέον, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ανάπτυξη των επιχειρήσεων έπειτα από την ίδρυση αυτών, εντός της Ε.Ε. γίνεται με χαμηλότερο ρυθμό, σε σχέση με τις ΗΠΑ και τις αναδυόμενες οικονομίες, ενώ όλο και μικρότερος είναι ο αριθμός των εταιρειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στις μεγαλύτερες εταιρείες σε διεθνές επίπεδο. Σύμφωνα και πάλι με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ένα ποσοστό της τάξεως του 15-20% των μαθητών, οι οποίοι συμμετέχουν σε προγράμματα επιχειρηματικότητας κατά τη διάρκεια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, σε μελλοντικό χρόνο μπορεί να ξεκινήσουν τη λειτουργία της δικής τους επιχείρησης. Τέλος, οι νέοι που συμμετέχουν σε προγράμματα επιχειρηματικής μάθησης, αναπτύσσουν αποτελεσματικά τις επιχειρηματικές τους γνώσεις και δεξιότητες, ενώ διαμορφώνουν και αντίστοιχες συμπεριφορές, όπως είναι για παράδειγμα το ομαδικό πνεύμα, η αίσθηση ευθύνης κτλ. (European Commission, 2013).

Ουσιαστικά, το Πρόγραμμα Δράσης για την Επιχειρηματικότητα 2020 στηρίζεται σε τρεις επιμέρους πυλώνες, οι οποίοι είναι οι ακόλουθοι (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020):

- Η περαιτέρω ανάπτυξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.
- Η διαμόρφωση του πλέον κατάλληλου επιχειρηματικού περιβάλλοντος.
- Η διαμόρφωση των αναγκαίων προτύπων προς μίμηση, όπως επίσης και η προσέγγιση ειδικών ομάδων.

Πυλώνας 1-Επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επένδυση στην επιχειρηματική εκπαίδευση και κατάρτιση συνιστά από τις πλέον σημαντικές επενδύσεις που θα συμβάλει στο να επιστρέψει η Ευρώπη στην ανάπτυξη. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι ποσοστό της τάξεως του 15-20% των μαθητών, οι οποίοι συμμετέχουν σε ένα προγράμματα επιχειρηματικότητας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση προβαίνει στην ίδρυση της δική του εταιρείας. Ουσιαστικά, μέσω της καλλιέργειας της επιχειρηματικής νοοτροπίας, οι επιχειρηματίες είναι σε θέση να μετατρέψουν μια επιχειρηματική ιδέα σε δράση, ενώ ταυτόχρονα σημαντική είναι η συμβολή σε επίπεδο απασχολησιμότητας. Σε κάθε περίπτωση, η επιχειρηματική εκπαίδευση είναι αναγκαίο να περιλαμβάνει πρακτικά μοντέλα βιομαθητικής μάθησης, καθώς επίσης και να συνδυάζει την εμπειρία του πραγματικού κόσμου. Όπως προβλέπεται στα πλαίσια του πυλώνα αυτά, θα πρέπει οι νέοι να ενθαρρύνονται για την απόκτηση επιχειρηματικών δεξιοτήτων, μέσω της άτυπης και μη τυπικής εκπαίδευσης, όπως επίσης και μέσω διαφόρων ενεργειών εθελοντισμού.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τον ίδιο Πυλώνα, ο ρόλος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης όσον αφορά την επιχειρηματικότητα δεν περιορίζεται στις γνώσεις των σπουδαστών προκειμένου αυτοί να είναι σε θέση να αναπτύσσουν συνεργασίας, αλλά και βιομηχανικές συμμαχίες. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο επίκεντρο των δημοσίων πολιτικών θεωρείται ότι είναι οι επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας, καθώς επίσης και υψηλής ανάπτυξης, όπως και τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Πυλώνας 2-Δημιουργία φιλικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος

Στα πλαίσια του εν λόγω άξονα επιδιώκεται να υπάρξει περιορισμός των υφιστάμενων διοικητικών φραγμών, καθώς επίσης και παροχή υποστήριξης προς τους επιχειρηματίες, ιδίως σε φάσεις που θεωρούνται ότι είναι κρίσιμες για τη λειτουργία των επιχειρήσεων. Ακόμη, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι οι νέες

επιχειρήσεις απαιτούν ειδική φροντίδα. Πιο συγκεκριμένα, οι τομείς στους οποίους απαιτείτε να υπάρξει άρση των υφιστάμενων εμποδίων είναι οι ακόλουθοι:

- Πρόσβαση στη χρηματοδότηση.
- Παροχή υποστήριξης στους επιχειρηματίες σε φάσεις που είναι κρίσιμες για τον επιχειρηματικό κύκλο ζωής και την ανάπτυξη αυτών.
- Η αξιοποίηση των νέων επιχειρηματικών ευκαιριών, υπό το πρίσμα της ψηφιακής εποχής.
- Οι μεταβιβάσεις επιχειρήσεων.
- Οι διαδικασίες πτώχευσης και «δεύτερης ευκαιρίας» στους επιχειρηματίες που έχουν επιδείξει έντιμη συμπεριφορά.
- Η μείωση-περιορισμός του διοικητικού φόρτου.

Πυλώνας 3-Επιχειρηματικό πνεύμα και πρότυπα

Βασική στόχευση του εν λόγω Πυλώνα αποτελεί η ενδυνάμωση του επιχειρηματικού πνεύματος στην Ευρώπη, καθώς επίσης και η δημιουργία-καλλιέργεια μιας νέας γενιάς επιχειρηματιών. Ουσιαστικά, καθώς η επιχειρηματικότητα δεν έχει αναχθεί ως προτεινόμενη μορφή σταδιοδρομίας στην Ευρώπη, φαίνεται να υπάρχει ένας περιορισμένος αριθμός γνωστών ιστοριών που αφορούν την επιχειρηματική επιτυχία. Αξιοσημείωτο δε, είναι το γεγονός ότι παρόλο που οι επιχειρηματίες συμβάλλουν στη δημιουργία θέσεων εργασίας και ενισχύουν την οικονομία, οι επιτυχίες τους δεν αναδεικνύονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργείται αρνητική επίδραση στους νέους σχετικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα, αλλά και τους ίδιους τους επιχειρηματίες.

Συνεπώς, είναι αναγκαίο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης να υπάρξει αλλαγή στη κουλτούρα, καθώς και στον τρόπο με τον οποίο οι πολίτες αντιμετωπίζουν τους επιχειρηματίες, αλλά και τους πολίτες, με την αλλαγή αυτή ουσιαστικά να μπορεί να απέλθει μέσω της ανάδειξης των επιτευγμάτων των επιχειρηματιών, καθώς και μέσω των αξιών για τη κοινωνία και για τις ευκαιρίες δημιουργίας νέων επιχειρήσεων. Μάλιστα, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται και το γεγονός ότι μεταξύ των επιχειρηματικών προφίλ υπάρχει μια ποικιλομορφία, η οποία έχει ενδιαφέρον να αναδειχθεί, καθώς μπορεί να εμπνεύσει αντίστοιχα διαφορετικά τμήματα της κοινωνίας και ιδίως τους νέους. Ουσιαστικά, οι σαφείς και συνάμα ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τους επιχειρηματίες και το ίδιο το επιχειρείν, θα πρέπει να αναδεικνύονται

κατάλληλα, όπως επίσης θα πρέπει να τονίζεται η σημασία των επιχειρηματιών, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική και οικονομική σημασία αυτών (European Commission, 2013).

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι δημογραφικές ομάδες του πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης που υποεκπροσωπούνται στο πλαίσιο της επιχειρηματικότητας, είναι κατά κύριο λόγο οι νέοι, οι γυναίκες, οι μετανάστες, όπως επίσης και τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Είναι αναγκαίο η Ευρωπαϊκή Ένωση να αναδείξει τη δυνατότητα επιχειρηματικών ευκαιριών για τα άτομα αυτά, καθώς επίσης και τη δυνατότητα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, εστιάζοντας στη δημιουργική αξιοποίηση των δεξιοτήτων και των καινοτόμων ιδεών που τα χαρακτηρίζουν. Οι επιμέρους δράσεις στήριξης των ομάδων αυτών θα πρέπει να στηρίζονται αφενός στο ανθρώπινο κεφάλαιο, αφετέρου δε στη δυνατότητα οικονομικής στήριξης. Τέλος, θα πρέπει εκτός από τις δραστηριότητες που αφορούν τη κάθε ομάδα, να αναπτύσσονται καθολικά προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, τα οποία και θα σχεδιάζονται με τους κατάλληλους παρόχους εκπαίδευσης και κατάρτισης, όπως επίσης και με τη συμβολή εξειδικευμένων επιχειρηματικών συμβούλων, αλλά και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων (Παπαγιάννης, 2014).

Η Ένωση έχει αναπτύξει μέχρι και σήμερα διάφορα έγγραφα πολιτικής σχετικά με την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Για παράδειγμα, στην Πράσινη Βίβλο για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη, η οποία αποτελεί μια από τις σημαντικότερες συνεισφορές της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την προώθηση της ανάπτυξης, της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας, τονίζεται η ανάγκη οικοδόμησης ενός αντίστοιχου ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ίδρυση και ανάπτυξη των επιχειρήσεων, στόχος ο οποίος μπορεί να επιτευχθεί, μεταξύ άλλων, και με την ενίσχυση της εκπαίδευσης σε ανάλογα ζητήματα (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2003). Επίσης, η ατζέντα του Όσλο (European Commission, 2006) συνιστά ένα σύνολο προτάσεων για τους αρμόδιους φορείς, βάσει των οποίων μπορούν να αναπτυχθούν καλές πρακτικές σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο με στόχο την ανάπτυξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, ενώ το Πρόγραμμα Δράσης για την Επιχειρηματικότητα (European Commission, 2012) επισημαίνει την ανάγκη αύξησης των ανάλογων επενδύσεων για τη μάθηση στην επιχειρηματικότητα, τόσο στη δευτεροβάθμια όσο και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται τα πλέον σημαντικά κείμενα πολιτικής, τα οποία και έχουν εφαρμοστεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και αφορούν τις στρατηγικές για την εκπαίδευση της επιχειρηματικότητας (Ευρυδίκη, 2016).

Πίνακας 1: Κείμενα πολιτικής της Ε.Ε. για την επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ευρώπη

Έτος	Ορόσημο Ευρωπαϊκής Πολιτικής	Περιγραφή
2003 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	Πράσινη Βίβλος- για την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη	Αποτελεί το πρώτο πρόγραμμα δράσης για το επιχειρείν στην Ευρώπη-περιλαμβάνει την εκπαίδευση ως βασική συνισταμένη επίτευξης προόδου
2006 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Ατζέντα του Όσλο για μια εκπαίδευση επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη	Πρόκειται για σύνολο προτάσεων που περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο θα υπάρξει υποστήριξη της προόδου στον τομέα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, μέσω συστηματικών και αποτελεσματικών δράσεων, σε εθνικό, ευρωπαϊκό και περιφερειακό επίπεδο.
2006 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο	Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου αναφορικά με τις ικανότητες «κλειδιά» που αφορούν τη Δια Βίου Μάθηση	Μία από τις οκτώ ικανότητες-κλειδιά είναι το «αίσθημα πρωτοβουλίας και επιχειρηματικότητας»
2010 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Προς μεγαλύτερη συνοχή στην Εκπαίδευση στο Επιχειρείν	Έρευνα αναφορικά με την εισαγωγή συστηματικών στρατηγικών στον τομέα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης-παρουσία του «Μοντέλου Προόδου»
2012 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Πρόγραμμα δράσης για την επιχειρηματικότητα 2020	Προσδιορίστηκε η εκπαίδευση στο επιχειρείν ως ένας από τρεις πυλώνες υποστήριξης της επιχειρηματικής ανάπτυξης στην Ευρώπη
2012 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Εκπαίδευση στο Επιχειρείν στα σχολεία της Ευρώπης	Μελέτη από δίκτυο «Ευρυδίκη», η οποία αναλύει την ενσωμάτωση της επιχειρηματικής

		εκπαίδευσης στην πολιτική και την πρακτική για την υποχρεωτική εκπαίδευση στην Ευρώπη
2014 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Τελική έκθεση της Θεματικής Ομάδας Εργασίας για την Εκπαίδευση στο Επιχειρείν	Κατευθύνσεις πολιτικής για εθνικές και περιφερειακές διοικήσεις, έτσι ώστε αυτές να αναπτύξουν αποτελεσματικότερες στρατηγικές και πρακτικές για την επιχειρηματική εκπαίδευση
2014 Ευρωπαϊκό Συμβούλιο	Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου σχετικά με το επιχειρείν στον τομέα της εκπαίδευσης και της κατάρτισης	Κάλεσμα προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη μέλη για να προωθήσουν και να ενσωματώσουν την Εκπαίδευση στο Επιχειρείν στα συστήματα εκπαίδευσης και κατάρτισης που εφαρμόζουν
2015 Ευρωπαϊκή Επιτροπή	Εκπαίδευση στο Επιχειρείν: Ένας δρόμος προς την επιτυχία	Συγκέντρωση των αποδεικτικών στοιχείων που αφορούν τον αντίκτυπο των στρατηγικών και των μέτρων για την επιχειρηματική εκπαίδευση
2015 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο	Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την προώθηση της νεανικής επιχειρηματικότητας μέσω της εκπαίδευσης και κατάρτισης	Κάλεσμα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να παρέχει υποστήριξη για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δεξιοτήτων μέσω των προγραμμάτων της-Κάλεσμα προς τα κράτη μέλη να χρησιμοποιούν τις διαθέσιμες πηγές χρηματοδότησης, όπως είναι τα διαρθρωτικά ταμεία της Ε.Ε. για την προώθηση της ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων

Ευρυδίκη (2016)

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για την ικανότητα του Επιχειρείν (EntreComp), η οποία δημοσιεύτηκε το 2016 και προσδιορίζει την ικανότητα του επιχειρείν με ένα κοινό ορισμό, περιγράφοντας ταυτόχρονα τα συστατικά στοιχεία που την αποτελούν. Ο στόχος της δημιουργίας του Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς για την ικανότητα του Επιχειρείν (EntreComp) ήταν να παρέχει κοινή γλώσσα και πλαίσιο αναφοράς για την επιχειρηματική ικανότητα σε όλη την Ευρώπη. Το EntreComp αναπτύχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή με σκοπό να προάγει και να υποστηρίζει την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη. Το EntreComp περιγράφει τις δεξιότητες και τις ικανότητες που χρειάζονται οι

άνθρωποι για να επιχειρούν με επιτυχία, και προσδιορίζει τα κύρια στοιχεία που αποτελούν την επιχειρηματική ικανότητα, όπως η δημιουργικότητα, η καινοτομία, η αντοχή στον κίνδυνο, η οργάνωση και η επικοινωνία. Η κοινή αυτή προσέγγιση, επιδιώκονταν να αξιοποιηθεί στα πλαίσια υποστήριξης προγραμμάτων σπουδών, όπως επίσης και στα πλαίσια ανάπτυξης εργαλείων αξιολόγησης της επιχειρηματικότητας ικανότητας των ατόμων. Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, το επιχειρείν θεωρείται η δράση που αναπτύσσει κάποιο άτομο πάνω σε ευκαιρίες και ιδέες, έχοντας ως αποτέλεσμα τον μετασχηματισμό αυτών σε πρόσθετη αξία για τους άλλους. Αναφορικά με την αξία αυτή που παράγεται μπορεί να είναι οικονομική, πολιτιστική ή κοινωνική. Στην εικόνα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι περιοχές και οι ικανότητες του εννοιολογικού μοντέλου EntreComp.

Εικόνα 1: Περιοχές και ικανότητες του εννοιολογικού μοντέλου EntreComp

Πηγή: ΥΠΙΑΙΘ, 2017

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα επίπεδα για την ανάπτυξη επάρκειας της ικανότητας του επιχειρείν, είναι το βασικό επίπεδο, το μεσαίο επίπεδο, το προχωρημένο, καθώς επίσης και το εξαιρετικό. Το κάθε ένα από τα επίπεδα αυτά διαχωρίζεται σε δύο υποεπίπεδα, τα οποία παρουσιάζονται στη συνέχεια (ΥΠΑΙΘ, 2017):

Βασικό Επίπεδο

- Επίπεδο 1- Ανακαλύπτω: Κατά το επίπεδο αυτό δίνεται έμφαση στην ανακάλυψη των χαρακτηριστικών, των δυνατοτήτων, των ενδιαφερόντων, καθώς επίσης και των επιθυμιών. Ακόμη, στο επίπεδο αυτό δίνεται έμφαση στην αναγνώριση διαφορετικών τύπων προβλημάτων και αναγκών, τα οποία μπορούν να επιλυθούν με τρόπο δημιουργικό, αλλά και στην ανάπτυξη ατομικών δεξιοτήτων.
- Επίπεδο 2-Εξερευνώ: Στο επίπεδο αυτό, δίνεται έμφαση στη διερεύνηση διαφορετικών προσεγγίσεων στα προβλήματα, δίνοντας μεγαλύτερη προσοχή στη διαφορετικότητα, όπως και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και στάσεων.

Μεσαίο Επίπεδο

- Επίπεδο 3-Πειραματίζομαι: Το συγκεκριμένο επίπεδο εστιάζει στην κριτική σκέψη, καθώς και στον πειραματισμό με την παραγωγή αξίας, όπως για παράδειγμα γίνεται μέσω των πρακτικών επιχειρηματικών δεξιοτήτων.
- Επίπεδο 4-Τολμώ: Στο επίπεδο αυτό δίνεται έμφαση στη μετατροπή των ιδεών σε δράσεις που αφορούν την «πραγματική ζωή», καθώς επίσης και στην ανάληψη της ανάλογης ευθύνης για αυτό.

Προχωρημένο Επίπεδο

- Επίπεδο 5-Βελτιώνω: Το επίπεδο αυτό επικεντρώνεται στη βελτίωση των δεξιοτήτων, καθώς και στην μετατροπή των εμπλεκόμενων σε δράση, αναλαμβάνοντας όλο και περισσότερο την ευθύνη για την παραγωγή αξίας και αναπτύσσοντας γνώσεις αναφορικά με το επιχειρείν.
- Επίπεδο 6-Ενισχύω: Στο επίπεδο 6 δίνεται έμφαση στη συνεργασία με άλλους, καθώς επίσης και στην αξιοποίηση της υφιστάμενης γνώσης για την παραγωγή αξίας, ενώ απαντώνται όλο και πιο περίπλοκες προκλήσεις.

Εξαιρετικό Επίπεδο

- Επίπεδο 7-Ελεγκτείνω: Το επίπεδο 7 συνδέεται με τις ικανότητες που είναι αναγκαίες, προκειμένου να υπάρξει αντιμετώπιση των σύνθετων προκλήσεων, υπό το πρίσμα ενός διαρκούς μεταβαλλόμενου περιβάλλοντος, όπως ο βαθμός αβεβαιότητας διατηρείται σε υψηλά επίπεδα.
- Επίπεδο 8-Μετασηματίζω: Στο επίπεδο αυτό, δίνεται έμφαση στις προκλήσεις που αναδύονται, καθώς επίσης και στην ανάπτυξη νέας γνώσης, μέσω της έρευνας, της ανάπτυξης και της καινοτομίας, έτσι ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί αριστεία, αλλά και να υπάρξει μετασηματισμός του τρόπου με τον οποίο υλοποιούνται οι επιμέρους ενέργειες (ΥΠΑΙΘ, 2017).

Κεφάλαιο 4

Η επιχειρηματική εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

4.1 Εισαγωγή

Η επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτελεί ένα πεδίο που δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς, αν και κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών καταγράφεται αυξημένο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση σε διάφορα ζητήματα επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο της τυπικής αλλά και άτυπης εκπαίδευσης. Σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να χαρτογραφήσει την κατάσταση της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη σχετικές θεσμικές και άλλες πρωτοβουλίες.

4.2 Η επιχειρηματική εκπαίδευση στην ελληνική πραγματικότητα

Είναι γεγονός ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση στην ελληνική πραγματικότητα, θεωρείται ότι ξεκίνησε πρόσφατα και ήταν κατά κύριο λόγο σε εθελοντική βάση, αλλά και αποσπασματική. Ουσιαστικά, τουλάχιστον σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης απαντώνται διάσπαρτες οικονομικές και επιχειρηματικές έννοιες, μέχρι προσφάτως, χωρίς όμως να υπάρχουν σχετικά σχολικά συγγράμματα τα οποία να αφορούν τη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας. Ακόμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι όποιες πρωτοβουλίες αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, στηρίζονταν κυρίως στην ατομική προσπάθεια των ίδιων των εκπαιδευτικών και στη θέληση που τους χαρακτήριζε και όχι στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, το οποίο θα μπορούσε να προέβλεπε αντίστοιχες δράσεις-ενέργειες (Αναστασίου κ.α., 2018).

Παρ' όλα αυτά ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι το 1985, προβλέπονταν η δημιουργία σχολικών συνεταιρισμών, οι οποίοι θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην περαιτέρω ανάπτυξη του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (Ν. 1566/1985). Ουσιαστικά, μέσω του εν λόγω θεσμού επιδιώκονταν να υπάρξει ενδυνάμωση της δημιουργικής σκέψης, η οποία θα χαρακτηρίζονταν από ανεξαρτησία, όπως επίσης και διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης. Ταυτόχρονα, έμφαση δινόταν στην απόκτηση γνώσεων, οι οποίες αφορούν τις συλλογικές μορφές οικονομικής δραστηριότητας. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν και το γεγονός ότι οι μαθητές προβλέπονταν να αναπτύσσουν επαγγελματικές, αλλά και κοινωνικές δεξιότητες, όπως είναι η κριτική σκέψη, η ανάληψη πρωτοβουλιών, αλλά και η ενίσχυση των

συνεργασιών. Οι προβλεπόμενες δραστηριότητες μπορούσαν να υλοποιηθούν είτε στο πλαίσιο των προγραμμάτων Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού, είτε μπορούσαν να ενταχθούν σε πολιτιστικά ή περιβαλλοντικά προγράμματα, αλλά και στα επιμέρους μαθήματα του Γενικού Λυκείου (Αντύπας κ.α, 2012).

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης άρχισαν να εισάγονται περισσότερο μεθοδικά στην ελληνική πραγματικότητα κατά τη διάρκεια της προγραμματικής περιόδου 2000-2006. Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης προγραμματικής περιόδου ενδιαφέρον παρουσιάζει το πιλοτικό «Πρόγραμμα επισκέψεων σε επιχειρήσεις και επαγγελματικούς ή επιστημονικούς φορείς», το οποίο διοργανώθηκε από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σε συνεργασία με τη Σιβιτανίδειο Σχολή. Κατά την υλοποίηση του εν λόγω προγράμματος οι μαθητές των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (ΤΕΕ) συμμετείχαν στις εν λόγω επισκέψεις. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δράση αυτή έλαβε χρηματοδότηση στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση (Ε.Π.Ε.Α.ΕΚ. ΙΙ) του Υπουργείου Παιδείας. Βασική επιδίωξη του συγκεκριμένου προγράμματος αποτελεί η ενημέρωση των μαθητών αναφορικά με τη λειτουργία των επιχειρήσεων, καθώς επίσης και ευρύτερα η εξοικείωση αυτών με τον κόσμο της εργασίας. Εξίσου σημαντική πρωτοβουλία αποτέλεσε και η «δημιουργία εικονικών επιχειρήσεων», όπου στη πρωτοβουλία αυτή συμμετείχαν περίπου 31.000 μαθητές, οι οποίοι κατάφεραν να δημιουργήσουν περισσότερες από 2.000 εικονικές επιχειρήσεις. Μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος οι μαθητές συμμετείχαν σε προσομοιώσεις επιχειρηματικών σεμιναρίων, καθώς και σε παιχνίδια ρόλων και έτσι οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν μια βιωματική εμπειρία (Παπαγιάννης, 2014).

Επιπρόσθετα, σημαντική θεωρείται ότι είναι η συμβολή του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ) στην επιχειρηματική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Στα πλαίσια αυτά, το 2001, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο προχώρησε στην ανάπτυξη συνεργασίας με τον ΣΕΒ και έτσι προχώρησε η υλοποίηση του πιλοτικού προγράμματος «Επιχειρηματικότητα Νέων», το οποίο κατά τη διάρκεια της επόμενης πενταετίας υλοποιήθηκε σε 150 σχολικές μονάδες. Βασική επιδίωξη του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν να αποκτήσουν γνώσεις οι μαθητές αναφορικά με την οικονομία, αλλά και τη λειτουργία των επιχειρήσεων, προκειμένου να μπορέσουν στη συνέχεια να αναπτύξουν τις δικές τους επιχειρήσεις. Εκτός από τα άμεσα οφέλη,

το συγκεκριμένο πρόγραμμα ενίσχυσε σε πολύ μεγάλο βαθμό την προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα (ΣΕΒ, 2020).

4.3 Η επιχειρηματική εκπαίδευση στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα

Στην Ελλάδα, η επιχειρηματική εκπαίδευση αποτέλεσε τμήμα της εθνικής στρατηγικής του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία αφορούσε το «Νέο Σχολείο» (2010). Σύμφωνα με τη στρατηγική αυτή, η επιχειρηματικότητα αναγνωρίστηκε ως μια δεξιότητα, η οποία και πρέπει να προάγεται σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Στόχος της δράσης αυτής ήταν η προώθηση της καινοτομίας, η περαιτέρω ενίσχυση της δημιουργικότητας, καθώς επίσης και η καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος μέσω της εκπαίδευσης, χωρίς όμως να έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα, ούτε να έχουν εφαρμοστεί οι κατάλληλες παιδαγωγικές μέθοδοι για την πραγματοποίησή της. Τουλάχιστον μέχρι πρότινος, στην Ελλάδα θεωρείται ότι υπάρχει απουσία ενός ολοκληρωμένου εθνικού σχεδιασμού που αφορά τα μαθήματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης, στο πρόγραμμα των βαθμίδων της εκπαίδευσης.

Σε επίπεδο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δεν περιλαμβάνεται η εισαγωγή της εκπαίδευσης της επιχειρηματικότητας. Παρ' όλα αυτά, διδασκαλία της επιχειρηματικότητας δύναται να γίνει μέσω της συμμετοχής των επιμέρους εκπαιδευτικών μονάδων σε καινοτόμα προγράμματα, όπως επίσης και μέσω συμμετοχής των μαθητών σε διάφορες δραστηριότητες που αφορούν την επιχειρηματικότητα και ευρύτερα την οικονομία. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα εκπαιδευτικά αυτά προγράμματα υλοποιούνται εντός του χρόνου της ευέλικτης ζώνης και είναι προαιρετικά. Ακόμη, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι όσον αφορά την θεματολογία των προγραμμάτων αυτών δεν γίνεται σαφής αναφορά στην ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας.

Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2020/2021, σε ορισμένα δημοτικά σχολεία, προχώρησε η εφαρμογή της δράσης «Εργαστήρια Δεξιοτήτων», η οποία και υλοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Σύμφωνα με τον Ν. 4692/2020, στο κύκλο δεξιοτήτων «Δημιουργώ και καινοτομώ-Δημιουργική σκέψη», περιλαμβάνονται προγράμματα που αφορούν τον τομέα της επιχειρηματικότητας. Στα πλαίσια του σχολικού έτους 2021-2022 και σύμφωνα και πάλι με τον Ν. 4692/2020, προβλέπονταν η ένταξη της διδακτικής ενότητας «Εργαστήρια Δεξιοτήτων».

Προγράμματα που αφορούν την επιχειρηματική εκπαίδευση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση πραγματοποιούνται στην Ελλάδα κυρίως από μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, με τον πλέον σημαντικό, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια να είναι το Σωματείο Επιχειρηματικότητας Νέων/Junior Achievement Greece. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα προγράμματα αυτά έχουν λάβει τη σχετική έγκριση από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και μπορούν να υλοποιούνται εντός ή εκτός του σχολικού προγράμματος, σε εθελοντική βάση (Γιαλαμάς & Κεσσανίδης, 2017).

Αντίστοιχα, όσον αφορά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, διαπιστώνεται ότι υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός διάσπαρτων επιχειρηματικών εννοιών σε διάφορα οικονομικά κατά κύριο λόγο μαθήματα. Για παράδειγμα στο μάθημα «Αρχές Οικονομίας» που διδάσκεται στην Α' Λυκείου, όπως επίσης και στο μάθημα «Αρχές Οικονομική Θεωρίας» που διδάσκεται στη Γ' Λυκείου, αλλά και στο μάθημα «Αρχές Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων». Ακόμη, αντίστοιχα μαθήματα εντάσσονται και στα προγράμματα σπουδών της αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ωστόσο, πέρα από την ίδια τη διδασκαλία, οι μαθητές της συγκεκριμένης βαθμίδας εκπαίδευσης έρχονται σε επαφή με την επιχειρηματική εκπαίδευση, καθώς επισκέπτονται επιχειρήσεις, εκθέσεις, επιμελητήρια, όπως επίσης και άλλους φορείς. Ωστόσο, στα Επαγγελματικά Λύκεια υπάρχει ένα εξειδικευμένο μάθημα, το οποίο καλείται «Επιχειρηματικότητα και Ανάπτυξη», ενώ τα επίσημα σχολικά προγράμματα δεν περιλαμβάνουν ειδικά μαθήματα επιχειρηματικότητας (Παπαγιάννης, 2014).

Μια εξίσου ενδιαφέρουσα δράση που αφορά την δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι η εισαγωγή στα Επαγγελματικά Λύκεια και τις αντίστοιχες Σχολές (ΕΠΑΛ/ΕΠΑΣ) της σχολικής δραστηριότητας «Διαγωνισμός Επιχειρηματικότητας», ενώ αντίστοιχα, προβλέπονταν και για τα Γυμνάσια αντίστοιχη δραστηριότητα που είχε ως τίτλο «Οικονομία και Εγώ». Βασική επιδίωξη των προγραμμάτων αυτών αποτέλεσε η κατανόηση βασικών εννοιών της οικονομίας, οι οποίες και μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην καθημερινότητα των εκπαιδευομένων, ενισχύοντας την καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος και επιτυγχάνοντας ταυτόχρονα σύνδεση του σχολείου με την πραγματική ζωή. Σε επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, υπήρξαν πρωτοβουλίες συμμετοχής σε προγράμματα Δια Βίου Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, επιδιώκοντας να υπάρξει προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος.

Περαιτέρω, κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2020-2021 και κατόπιν εφαρμογής του Ν. 4692/2020, η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία εντάχθηκαν πιλοτικά στα προγράμματα ορισμένων γυμνασίων, μέσω των «Εργαστηρίων Δεξιοτήτων». Μέσω της πρωτοβουλίας αυτής, εισάχθηκε η βιωματική μάθηση, ο πειραματισμός, καθώς επίσης και η ομαδική εργασία στον παιδαγωγικό χώρο. Από το επόμενο σχολικό έτος (2021-2022), προβλέπονταν ότι τα Εργαστήρια Δεξιοτήτων εισάγονται υποχρεωτικά στο πρόγραμμα σπουδών.

Επιπρόσθετα, προβλέπεται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, στα πλαίσια του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΣΕΠ), αλλά και σε ορισμένα μαθήματα του προγράμματος σπουδών, δύναται να υπάρξουν ως συμπληρωματική δραστηριότητα τα προγράμματα του Σωματείου Επιχειρηματικότητας Νέων/Junior Achievement Greece. Ακόμη, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι σε ετήσια βάση, το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών διοργανώνει για τους μαθητές Λυκείου το Θερινό Σχολείο Νεανικής Επιχειρηματικότητας (YES-Youth Entrepreneurship Summer School), το οποίο διαρκεί δέκα ημέρες και περιλαμβάνει δράσεις προώθησης της επιχειρηματικότητας, ενώ έχει διαδραστικό χαρακτήρα για τα συμμετέχοντα μέλη του (ΣΕΒ, 2020).

4.4 Φορείς και δράσεις επιχειρηματικής εκπαίδευσης

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στο μορφωτικό Σωματείο Επιχειρηματικότητας Νέων/Junior Achievement Greece, το οποίο ιδρύθηκε το 2005, κατόπιν σχετικής πρωτοβουλίας του ΣΕΒ, αλλά και κατόπιν συνεργασίας με τον διεθνή οργανισμό Achievement Worldwide. Ο εν λόγω φορέας αναγνωρίζει την επιχειρηματικότητα ως βασική δεξιότητα, η οποία είναι αναγκαίο να καλλιεργείται σε όλες τις βαθμίδες, συνεκτιμώντας και το γεγονός ότι η Ελλάδα υστερεί σημαντικά στην επιχειρηματική εκπαίδευση, σε σχέση με άλλες χώρες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Υπουργείο Παιδείας προχώρησε στην ανάπτυξη συνεργασίας με το Σωματείο Επιχειρηματικότητας Νέων/Junior Achievement Greece (ΣΕΝ/JA Greece) και έτσι τα εκπαιδευτικά προγράμματα του ΣΕΝ/JA Greece έχουν λάβει έγκριση αναφορικά με τις βιωματικές μεθόδους μάθησης που υλοποιούνται, στα πλαίσια ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των μαθητών. Τα εν λόγω προγράμματα περιλαμβάνουν προσομοιώσεις, επισκέψεις σε επιχειρήσεις, καθώς επίσης και παιχνίδια ρόλων, με τους μαθητές να αναπτύσσουν δεξιότητες ομαδικής εργασίας και συνεργασίας, ενώ εξίσου σημαντικό είναι και το γεγονός ότι αυτοί ανταλλάσσουν απόψεις και ιδέες

μεταξύ τους, ενισχύοντας τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους. Τα προγράμματα αυτά που αναπτύσσονται από το ΣΕΝ/JA Greece αφορούν όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ορισμένες δράσεις που έχουν αναπτυχθεί και αφορούν τους μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (JA Greece, 2023).

Πρόγραμμα «Η δική μου επιχείρηση»

Το πρόγραμμα αυτό αφορά ομαδική δραστηριότητα (project), η διάρκεια του οποίου ανέρχεται σε 1,5-2 μήνες, μέσω του οποίου οι μαθητές εξοικειώνονται με τα βασικά στάδια που αφορούν τη δημιουργία μιας επιχείρησης, καθώς επίσης και με τα κρίσιμα επιχειρηματικά χαρακτηριστικά. Η ομάδα στόχος του εν λόγω προγράμματος είναι οι μαθητές Γυμνασίου, ενώ αναφορικά με τους μαθητικούς στόχους που επιδιώκει να υπηρετήσει, αυτοί αφορούν τη κατανόηση βασικών επιχειρηματικών εννοιών, όπως επίσης και την καλλιέργεια και ενδυνάμωση «ήπιων» δεξιοτήτων, όπως είναι για παράδειγμα η κριτική σκέψη, η ανάληψη πρωτοβουλιών, αλλά και η συνεργατικότητα.

Διαγωνισμός Κοινωνικής Καινοτομίας

Ο Διαγωνισμός Κοινωνικής Καινοτομίας συνιστά ένα διαδραστικό, διαδικτυακό πρόγραμμα, το οποίο αφορά την προώθηση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Στα πλαίσια του διαγωνισμού αυτού, μαθητικές ομάδες προβαίνουν στη πρόταση επιχειρηματικών λύσεων, με τις εν λόγω προτάσεις να αφορούν κάποιο σύγχρονο κοινωνικό πρόβλημα. Οι 10 καλύτερες από τις προτάσεις αυτές συμμετέχουν σε πανελλήνιο διαγωνισμό, ενώ η ομάδα που είναι νικήτρια εκπροσωπεί την Ελλάδα στον αντίστοιχο παγκόσμιο διαγωνισμό. Όσον αφορά την ομάδα-στόχο της συγκεκριμένης δράσης, αυτή είναι οι μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, η ηλικία των οποίων είναι 15-18 ετών. Οι μαθησιακοί στόχοι που αφορούν τη συγκεκριμένη δράση είναι η εισαγωγή στις αρχικές του κοινωνικού επιχειρείν, καθώς επίσης και η καλλιέργεια και περαιτέρω ανάπτυξη των ψηφιακών δεξιοτήτων, όπως και των κοινωνικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων. Για παράδειγμα, στις κοινωνικές δεξιότητες αυτές περιλαμβάνεται η επικοινωνία, η συνεργασία, όπως επίσης και η αυτοπεποίθηση. Αντίστοιχα, στις επαγγελματικές δεξιότητες περιλαμβάνονται η κριτική σκέψη, η καινοτομία, καθώς επίσης και η υπευθυνότητα που αφορά την άσκηση των καθηκόντων που έχουν ανατεθεί στον καθένα. Τέλος,

εξίσου σημαντικός μαθησιακός στόχος είναι η ανάπτυξη μιας κοινωνικά υπεύθυνης συμπεριφοράς.

Δράση «στη Σκιά ενός Στελέχους-Job Shadow)

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η πρωτοβουλία «στη Σκιά ενός Στελέχους-Job Shadow», η οποία αφορά την επίσκεψη μαθητών σε κάποιο εργασιακό περιβάλλον-επιχείρηση, με τη διάρκεια της συγκεκριμένης επίσκεψης να ανέρχεται σε 2-3 ώρες. Ουσιαστικά, κατά την επίσκεψη αυτή, τα στελέχη της επιχείρησης περιγράφουν τις λειτουργίες, αλλά και τις καθημερινές δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα στην επιχείρηση, ενώ ταυτόχρονα μεταδίδουν στους επισκέπτες τις προσωπικές, εκπαιδευτικές, καθώς και τις επαγγελματικές τους εμπειρίες. Οι ομάδες-στόχος στις οποίες απευθύνεται η δράση αυτή είναι οι μαθητές Γυμνασίου-Λυκείου που βρίσκονται στις περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Όσον αφορά τα μαθησιακά αποτελέσματα, αυτά αφορούν την υποστήριξη των μαθητών στη διαδικασία αναζήτησης της προσωπικής τους εκπαιδευτικής και επαγγελματικής διαδρομής, αποτελώντας ουσιαστικά οιονεί επαγγελματικό προσανατολισμό.

Πρόγραμμα «Εικονική Επιχείρηση»

Το πρόγραμμα «Εικονική Επιχείρηση» συνιστά ένα βιωματικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το οποίο υλοποιείται κατόπιν σχετικής έγκρισης που δίνεται από το Υπουργείο Παιδείας, ενώ αναγκαία είναι η συνδρομή εθελοντή-στελέχους συγκεκριμένης επιχείρησης, η οποία και διαρκεί καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να ανακαλύψουν όλες τις αναγκαίες πτυχές που συνδέονται με την ίδρυση και λειτουργία μιας επιχείρησης, κάτι που γίνεται μέσω της ανάληψης σχετικών ρόλων στα πλαίσια της δικής τους εικονικής επιχείρησης. Ως «αποδέκτες» του συγκεκριμένου προγράμματος θεωρούνται οι μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, ηλικίας 15-18 ετών. Μέσω του προγράμματος «Εικονική Επιχείρηση» παρέχεται υποστήριξη προς τους μαθητές αυτούς, έτσι ώστε να κατανοήσουν τις βασικές επιχειρηματικές έννοιες και λειτουργίες. Παράλληλα, οι μαθητές που συμμετέχουν στη διαδικασία αυτή ενισχύουν τις ήπιες δεξιότητές τους, όπως είναι η συνεργασία, η κριτική σκέψη, η ανάληψη πρωτοβουλιών, καθώς και αντίστοιχα η ανάληψη ρίσκου, αλλά και η καινοτομία και υπευθυνότητα και προσήλωση στους στόχους που τίθενται.

Πρόγραμμα «Entrepreneurial Skills Pass (ESP)»

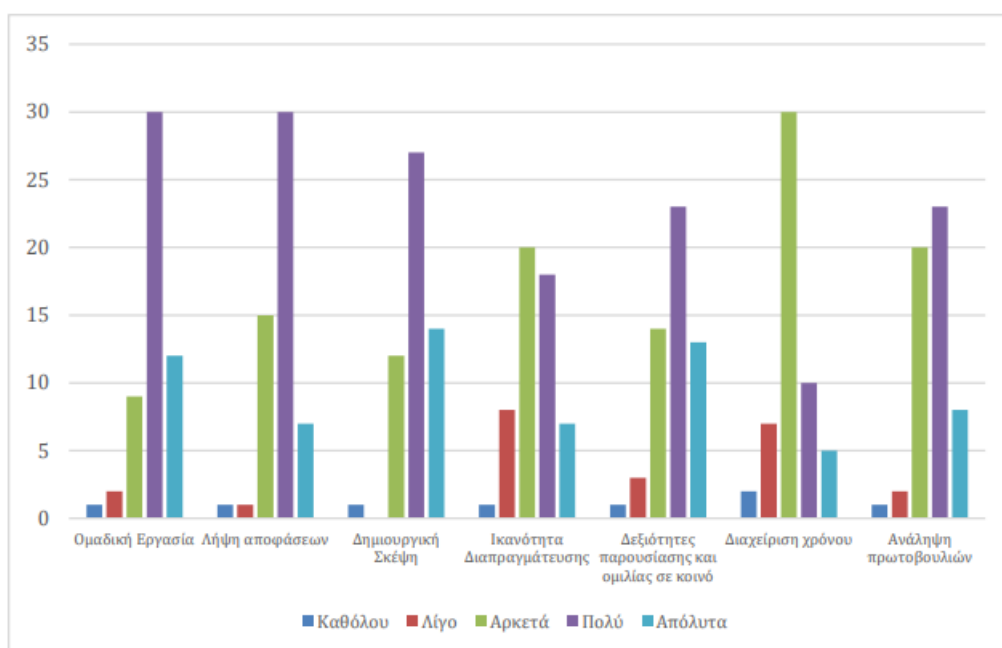
Το πρόγραμμα αυτό αφορά την παροχή πιστοποιητικού επιχειρηματικών δεξιοτήτων και εντάσσεται στην ευρωπαϊκή εκστρατεία για τη προώθηση της Επιχειρηματικής Εκπαίδευσης. Η ομάδα-στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος είναι οι μαθητές Γυμνασίου-Λυκείου, οι οποίοι έχουν ολοκληρώσει το Πρόγραμμα «Εικονική Επιχείρηση», ενώ οι μαθησιακοί στόχοι αφορούν τη πιστοποίηση των βασικών επιχειρηματικών δεξιοτήτων.

Πέρα από το ΣΕΝ/JA Greece, ιδίως κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, όλο και περισσότεροι φορείς προβαίνουν στην υποστήριξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, αξιόλογη πρωτοβουλία είναι το Θερινό Σχολείο Νεανικής Επιχειρηματικότητας (YES-Youth Entrepreneurship Summer School), το οποίο διοργανώνεται από το Τμήμα Διοικητικής Επιστήμης και Τεχνολογίας του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Η εν λόγω πρωτοβουλία αφορά τους μαθητές των τριών τάξεων του Λυκείου (Α',Β' και Γ'), ενώ κομβικής σημασίας θεωρείται το γεγονός ότι το πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να μπορεί να εισάγει τους μαθητές στον κόσμο του επιχειρείν με τρόπο που είναι βιωματικός. Το θερινό αυτό σχολείο διοργανώνεται σε χώρους του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, για χρονικό διάστημα δέκα ημερών κατά τη διάρκεια του πρώτου δεκαήμερου του Ιουλίου. Ενδεικτικά ορισμένες δράσεις που υλοποιούνται στα πλαίσια του συγκεκριμένου θερινού σχολείου είναι οι ομιλίες από διδάσκοντες ακαδημαϊκούς, καθώς επίσης και από επιχειρηματίες που έχουν προσκληθεί. Ακόμη λαμβάνει χώρα ανάλυση και συζήτηση μελετών περίπτωσης από την ελληνική, καθώς και τη διεθνή πραγματικότητα, ενώ εξίσου ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι γίνεται συμμετοχή σε επιχειρηματικά παίγνια, ομαδικές δραστηριότητες, ενώ δεν θα πρέπει να παραλειφθεί το γεγονός ότι λαμβάνει χώρα επεξεργασία και ανάπτυξη επιχειρηματικού σχεδίου νέας επιχείρησης.

Κατά το 2019, συνεργάτες του ΣΕΝ/JA Greece προχώρησαν για λογαριασμό του ΣΕΒ στη διεξαγωγή έρευνας κοινής γνώμης που αφορά την επιχειρηματική εκπαίδευση. Στην έρευνα αυτή διερευνήθηκαν οι απόψεις των εκπαιδευτικών οι οποίοι είχαν προβεί στην υλοποίηση του προγράμματος «Εικονική Επιχείρηση» κατά τη διάρκεια του χρονικού έτους 2018-2019. Οι συμμετέχοντες ανέρχονταν σε 160 εκπαιδευτικούς δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, εκ των οποίων μόλις οι 54 προχώρησαν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου που είχε διαμορφωθεί (ΣΕΒ,2020).

Από τη συγκεκριμένη έρευνα και σύμφωνα μ' αυτά που δήλωσαν οι εκπαιδευτικοί οι συμμετέχοντες μαθητές στο πρόγραμμα αυτό ανέπτυξαν τις επιχειρηματικές τους ικανότητες. Επιπλέον, μέσω του συγκεκριμένου προγράμματος ενισχύθηκαν δεξιότητες όπως είναι η συνεργασία, η λήψη αποφάσεων, αλλά και η δημιουργική σκέψη. Σημαντική ήταν και η συμβολή του συγκεκριμένου προγράμματος στην ανάπτυξη δεξιοτήτων που αφορούν τη διαχείριση του χρόνου, όπως και την απόκτηση δεξιοτήτων παρουσίασης και ομιλίας στο κοινό. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απαντήσεις που αφορούν την ανάπτυξη των ικανοτήτων-δεξιοτήτων των μαθητών μέσω της σχετικής επιχειρηματικής εκπαίδευσης.

Διάγραμμα 1: Ανάπτυξη ικανοτήτων-δεξιοτήτων μέσω της επιχειρηματικής εκπαίδευσης

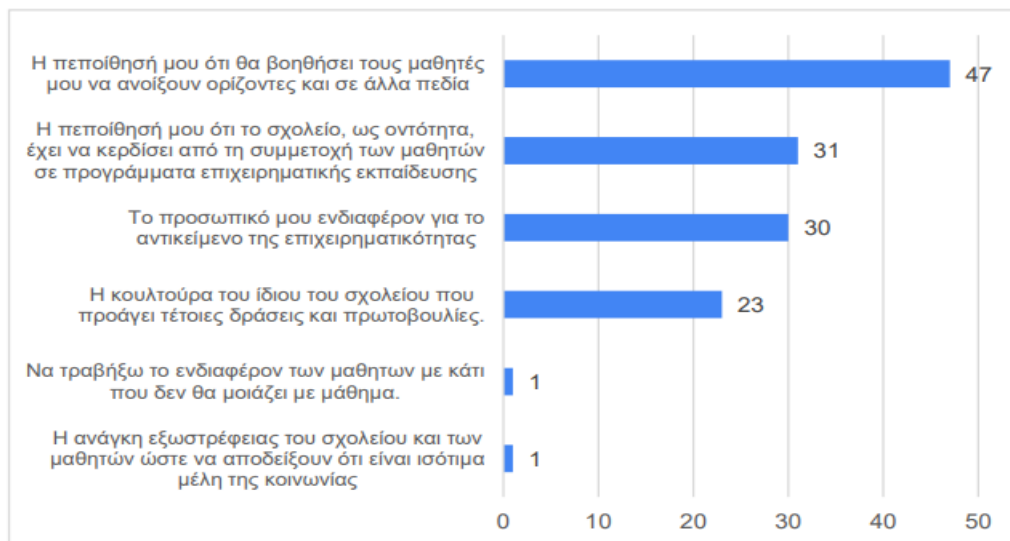
Πηγή: ΣΕΒ, 2020 (επεξεργασία στοιχείων της συγγραφέως)

Πιο αναλυτικά, από τα παραπάνω διάγραμμα προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα, καθώς το 30% των συμμετεχόντων αναφέρει ότι η ικανότητα της ομαδικής εργασίας αναπτύχθηκε πολύ, ενώ ποσοστό περίπου 12% συμφωνεί απόλυτα με την άποψη ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση συνέβαλε στην ανάπτυξη της ομαδικής εργασίας. Αντίστοιχα, 30% συμφωνεί πολύ με το γεγονός ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση συνέβαλε στη λήψη αποφάσεων. Ενδιαφέρον έχει και το γεγονός ότι

περίπου το 30% των συμμετεχόντων στην εν λόγω έρευνα υποστηρίζει ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση συνέβαλε αρκετά στη διαχείριση του χρόνου (ΣΕΒ,2020).

Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει και στα κίνητρα τα οποία και ωθούν τους εκπαιδευτικούς, έτσι ώστε να αυτοί να συμμετέχουν σε προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Ειδικότερα, σύμφωνα με την έρευνα που αναφέρθηκε παραπάνω, 47 συμμετέχοντες στο πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης συμμετείχε γιατί έχει τη πεποίθηση ότι θα μπορέσει να βοηθήσει τους μαθητές να ανοίξουν ορίζοντες σε άλλα πεδία. Αντίστοιχα, 31 άτομα υποστηρίζαν ότι το σχολείο ως οντότητα έχει να κερδίσει μέσω της συμμετοχής των μαθητών σε προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Από την άλλη, μόλις 1 εκπαιδευτικός που συμμετείχε στο πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης υποστήριξε ότι ως κίνητρο λειτούργησε το να τραβήξει το ενδιαφέρον των μαθητών με κάτι που δε μοιάζει με μάθημα. Τέλος, αντίστοιχα ένας εκπαιδευτικός (1) ανέφερε ότι κίνητρο αποτέλεσε η ανάγκη εξωστρέφειας του σχολείου και των μαθητών, έτσι ώστε αυτοί να αποδείξουν ότι είναι ισότιμα μέλη της κοινωνίας.

Διάγραμμα 2: Κίνητρα εκπαιδευτικών για την υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης

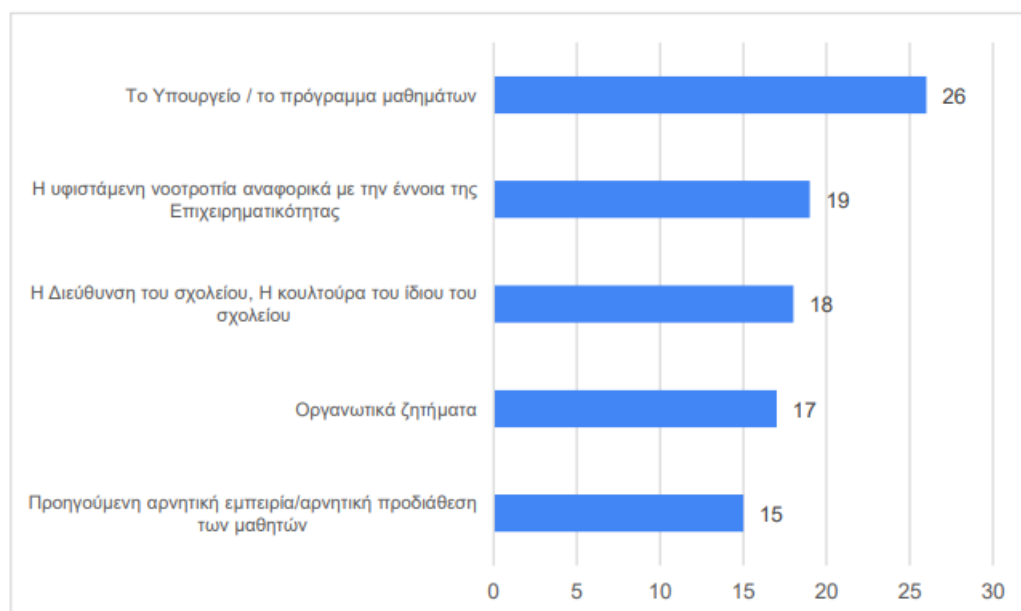

Πηγή: ΣΕΒ, 2020 (επεξεργασία στοιχείων της συγγραφέως)

Πέρα από τα κίνητρα, οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στη παραπάνω έρευνα ανέφεραν ότι βρίσκονται αντιμέτωποι με εμπόδια που αφορούν την υλοποίηση του

προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην ερευνητική διαδικασία, το μεγαλύτερο εμπόδιο-πρόβλημα που απαντάται κατά την υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης είναι το ίδιο το Υπουργείο Παιδείας, καθώς και το πρόγραμμα μαθητών που πρέπει να εφαρμοστεί από τους εκπαιδευτικούς αυτούς. Σημαντικός αριθμός συμμετεχόντων αναφέρει επίσης ότι εμπόδιο-πρόβλημα για τη περαιτέρω διάδοση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης συνιστά η υφιστάμενη νοοτροπία που επικρατεί σχετικά με την έννοια της επιχειρηματικότητας, αλλά και η ίδια η διεύθυνση και η κουλτούρα που επικρατεί στο κάθε σχολείο. Άλλα προβλήματα που αναφέρθηκαν αφορούσαν τα διάφορα οργανωτικά ζητήματα που αντιμετωπίζει το σχολικό περιβάλλον, καθώς επίσης και η πιθανή προηγούμενη αρνητική εμπειρία που υπάρχει από αντίστοιχα προγράμματα, είτε η αρνητική προδιάθεση των μαθητών. Στο διάγραμμα που ακολουθεί αποτυπώνεται και ο αριθμός των απαντήσεων που αφορούν τα εμπόδια στην υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης (ΣΕΒ,2020).

Διάγραμμα 3: Εμπόδια στην υλοποίηση του προγράμματος επιχειρηματικής εκπαίδευσης

Πηγή: ΣΕΒ, 2020 (επεξεργασία στοιχείων της συγγραφέως)

Στα πλαίσια αυτά, θα πρέπει να γίνει αναφορά και σε ορισμένες προτάσεις οι οποίες θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στα πλαίσια ενίσχυσης της επιχειρηματικής

εκπαίδευσης. Ουσιαστικά, η εφαρμογή των προτάσεων που ακολουθούν και διατυπώνονται από θεσμικούς φορείς όπως είναι ο ΣΕΒ, δύναται να συμβάλλουν στη δημιουργία ικανών επιχειρηματιών, οι οποίοι θα χαρακτηρίζονται από όραμα, υπευθυνότητα, αλλά και θα σκέφτονται και εν συνεχεία θα υλοποιούν καινοτόμες ιδέες. Πέρα όμως από τους ίδιους τους επιχειρηματίες είναι αναγκαίο, οι επιχειρήσεις να στελεχωθούν από το ανθρώπινο δυναμικό το οποίο θα διαθέτει τις κατάλληλες δεξιότητες, μέσω των οποίων θα μπορέσει να ενισχύσει τη στρατηγική που εφαρμόζεται από τις ίδιες τις επιχειρήσεις.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το Υπουργείο Παιδείας, είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί μια πλήρης εθνική στρατηγική, η οποία θα έχει ως βασική επιδίωξη την προώθηση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι να υπάρξει σταθερότητα στη στρατηγική αυτή, η οποία εκτός των άλλων θα προάγει τις συνέργειες με τοπικούς φορείς, αλλά και επιχειρήσεις, ενώ έμφαση θα πρέπει να δοθεί και στη περαιτέρω ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών, λαμβάνοντας υπόψη ότι με τη βοήθεια αυτών θα μπορέσει να υλοποιηθεί με τρόπο που θεωρείται αποτελεσματικός. Ιδίως οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να λάβουν την κατάλληλη εκπαίδευση, η οποία επικεντρώνεται σε νέες μεθόδους διδασκαλίας, όπως είναι για παράδειγμα η ομαδική εργασία, αλλά και η βιωματική μάθηση. Αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες, μπορεί να υπάρξει ισότιμη πρόσβαση των εκπαιδευτικών στις επιμορφωτικές δράσεις, ενώ συνάμα βελτιώνονται και τα επίπεδα εξοικείωσης των εκπαιδευτικών με τα μέσα αυτά. Πέρα όμως από την εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού, θα πρέπει να δοθεί έμφαση και στον σχεδιασμό του εκπαιδευτικού υλικού το οποίο αφορά την επιχειρηματική εκπαίδευση. Για παράδειγμα, για το εκπαιδευτικό αυτό υλικό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και αντίστοιχο υλικό που προέρχεται από άλλες χώρες, το οποίο βέβαια θα πρέπει πρώτα να προσαρμοστεί στα ελληνικά δεδομένα. Ακόμη, μπορεί να υπάρξει αξιοποίηση καλών πρακτικών, αλλά και αξιοποίηση μεταφοράς τεχνογνωσίας.

Επιπρόσθετα, είναι αναγκαίο το Υπουργείο Παιδείας να προβεί στη δημιουργία ενός μηχανισμού παρακολούθησης, αλλά και αξιολόγησης της επιχειρηματικής εκπαίδευσης, έτσι ώστε να υπάρχει ανατροφοδότηση, αλλά και διαρκή βελτίωση του περιεχόμενου αυτής. Ο μηχανισμός αυτός θα πρέπει να συγκεντρώνει στοιχεία αναφορικά με την πορεία των μαθητών σε μελλοντικό χρόνο, έτσι ώστε να διαπιστώνονται οι συνέπειες που δημιουργούνται λόγω της επιχειρηματικής

εκπαίδευσης σε μακροπρόθεσμη βάση. Επιπλέον, θα πρέπει να διαμορφωθούν τα κατάλληλα κίνητρα, έτσι ώστε να μπορούν να συμμετέχουν οι εκπαιδευτικοί σε δραστηριότητες επιχειρηματικής εκπαίδευσης, ενώ τέλος, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται η σημαντικότητα της ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού υπέρ της επιχειρηματικότητας, τονίζοντας τη σημασία για τη δημιουργία προστιθέμενης αξίας για τη κοινωνία.

Πέρα από το Υπουργείο Παιδείας, προτάσεις διατυπώνονται και για τις ίδιες τις σχολικές μονάδες, αλλά και για την εκπαιδευτική κοινότητα. Κομβικής σημασίας θεωρείται η ευαισθητοποίηση των επιμέρους Συλλόγων Γονέων και Κηδεμόνων αναφορικά με την αξία και τα οφέλη που δημιουργεί η επιχειρηματική εκπαίδευση. Παράλληλα, θα μπορούσε να υπάρξει περαιτέρω ενίσχυση της εξωστρέφειας του σχολείου, αλλά και προσφορά από αυτό περισσότερο βιοματικών εμπειριών, οι οποίες αφορούν την επιχειρηματικότητα, όπως για παράδειγμα είναι οι μαθητικοί διαγωνισμοί, η δημιουργία και περαιτέρω ανάπτυξη εικονικών επιχειρήσεων κτλ. Σημαντικό ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί μέσω της αναζήτησης υποστήριξης από έμπειρους συναδέλφους, όπως είναι για παράδειγμα οι ψηφιακές πλατφόρμες δικτύωσης, αλλά και η συμμετοχή αυτών σε εκδηλώσεις και σεμινάρια. Ωστόσο, πέρα από την ίδια τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών, σημαντικά μεγάλη μπορεί να είναι και υποστήριξη που μπορεί να παρέχει η διοίκηση του σχολείου προς τους εκπαιδευτικούς οι οποίοι επιθυμούν να εντάξουν αντίστοιχες δραστηριότητες στη σχολική καθημερινότητα.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι εκτός από το Υπουργείο Παιδείας, το ίδιο το σχολείο, αλλά και τους εκπαιδευτικούς, σημαντική συμβολή στην περαιτέρω διάδοση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης μπορεί να έχει η ίδια η επιχειρηματική κοινότητα. Ουσιαστικά, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να επιδείξουν υψηλότερα επίπεδα εξωστρέφειας προς την εκπαιδευτική κοινότητα. Για παράδειγμα, οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να δεχθούν μαθητές στις εγκαταστάσεις τους, όπως επίσης και να προβούν στη διοργάνωση δραστηριοτήτων, αλλά και να συμβάλλουν σε διαδικασίες όπως είναι το mentoring προς τους μαθητές-ενδιαφερόμενους, έτσι ώστε αυτοί να προβούν στη δημιουργία των δικών τους επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, η επιχειρηματική κοινότητα μπορεί να προσφέρει ενθάρρυνση της συμμετοχής των επιχειρηματικών στελεχών σε προγράμματα επιχειρηματικής εκπαίδευσης στα σχολεία, όπως για παράδειγμα μπορεί να γίνει μέσω της συμμετοχής του εκπαιδευτή-μέντορα. Τέλος, εξίσου σημαντική θα

μπορούσε να ήταν και η παροχή οικονομικής και υλικής υποστήριξης προς τις σχολικές μονάδες, στα πλαίσια των δραστηριοτήτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης.

Κεφάλαιο 5

Στάσεις απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση: επισκόπηση ερευνών

5.1 Εισαγωγή

Η σημασία της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και την αναβάθμιση της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι σήμερα αδιαμφισβήτητη. Υπό αυτό το πρίσμα, η ερευνητική κοινότητα επιχειρεί εδώ και αρκετά χρόνια να αναδείξει τις θετικές επιδράσεις της, εστιάζοντας σε μια σειρά ερευνητικών πεδίων, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι στάσεις, απόψεις και αντιλήψεις των εμπλεκόμενων στη διαδικασία της επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Μέσω της διερεύνησης αυτών των στάσεων, η σχετική έρευνα προσπαθεί να αποκαλύψει τον αντίκτυπο των διάφορων εκπαιδευτικών προγραμμάτων με επίκεντρο την επιχειρηματικότητα, προσφέροντας πολύτιμη πληροφόρηση. Σκοπός, λοιπόν, του παρόντος κεφαλαίου είναι η διενέργεια μιας εστιασμένης βιβλιογραφικής επισκόπησης αναφορικά με τις επιδράσεις της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στις γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες των εκπαιδευόμενων, καθώς και στην επιχειρηματική τους πρόθεση, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψη τις στάσεις της εκπαιδευτικής κοινότητας και ευρήματα μελετών στην Ελλάδα.

5.2 Αντιληπτά οφέλη επιχειρηματικής εκπαίδευσης

Ένας σημαντικός αριθμός μελετών που έχουν διεξαχθεί μέχρι και σήμερα έχουν προσπαθήσει να χαρτογραφήσουν τα αντιληπτά οφέλη της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, λαμβάνοντας υπόψη τις στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευόμενων σε όρους αναβάθμισης των δεξιοτήτων τους, διεύρυνσης των γνώσεών τους και βελτίωσης των ικανοτήτων τους. Για παράδειγμα, οι Jones & Jones (2011) μελέτησαν την επίδραση της συμμετοχής εκπαιδευόμενων σε έναν διαγωνισμό επιχειρηματικότητας, αποκαλύπτοντας ότι μετά την ολοκλήρωσή του, αυτοί ανέφεραν βελτιωμένες απόψεις σχετικά με την εφαρμοσιμότητα και ελκυστικότητα μιας καριέρας στην επιχειρηματικότητα, καθώς και αναβάθμιση μιας σειράς σχετικών δεξιοτήτων (π.χ. ομαδική εργασία, ηγεσία, επικοινωνία, πωλήσεις, εφαρμογή στρατηγικών μάρκετινγκ). Επίσης, οι Burrows & Wragg (2013) έδειξαν ότι οι

δραστηριότητες επιχειρηματικής εκπαίδευσης στα πανεπιστήμια έχουν ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των δεξιοτήτων απασχολησιμότητας των σπουδαστών, ιδιαίτερα αυτών που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, προσφέροντάς τους εμπλουτισμένες δυνατότητες απόκτησης σχετικής εμπειρίας και εφαρμογής της θεωρίας στην πράξη.

Επίσης, έρευνα των Premand et al. (2016) σε δείγμα φοιτητών που συμμετείχαν σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα ανέδειξε σημαντικά αντιληπτά οφέλη σε ότι αφορά τις διοικητικές και επιχειρηματικές τους δεξιότητες, συμπεριλαμβανομένων της ικανότητας κατάρτισης επιχειρηματικών σχεδίων, της εργασίας σε ομάδες, της γνώσης περί διάφορων ζητημάτων επιχειρηματικότητας, της οργάνωσης καθηκόντων, της αυτοπαρακίνησης και της επινοητικότητας. Ακόμη, μελέτη των Ho et al. (2018) βρήκε ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση οδηγεί σε σημαντική βελτίωση των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των εκπαιδευόμενων, καθώς βάσει των απόψεών τους, η συμμετοχή σε σχετικά προγράμματα αναβαθμίζει την ικανότητά τους να αναζητούν επιχειρηματικές ευκαιρίες, να αξιολογούν την εφαρμοσιμότητα και αξία τους, καθώς και να οικοδομούν μια ευρύτερα επιχειρηματική στάση απέναντι στο εξωτερικό τους περιβάλλον. Ομοίως, οι Huber et al. (2014) έδειξαν ότι οι σπουδαστές που συμμετέχουν σε δράσεις επιχειρηματικής εκπαίδευσης, συγκριτικά με ομάδα ελέγχου, αναπτύσσουν υψηλότερα επίπεδα αυτοαποτελεσματικότητας αναφορικά με την ανάληψη επιχειρηματικής δράσης, και παράλληλα αντιλαμβάνονται καλύτερες δεξιότητες ανάληψης κινδύνου, δημιουργικότητας, ανάγκης επιτευγμάτων, επιμονής και επιχειρηματικής ικανότητας, αναφέροντας μάλιστα σημαντική διεύρυνση των γνώσεών τους και ισχυρότερες αναλυτικές ικανότητες.

Οι επιδράσεις της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στις γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες των εκπαιδευόμενων αποτέλεσε το ερευνητικό αντικείμενο και μελέτης του Støren (2014), ο οποίος εξέτασε τις απόψεις 2.827 αποφοίτων που είχαν λάβει κατά τη διάρκεια των σπουδών τους εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, οι απόφοιτοι που είχαν συμμετάσχει σε τέτοιες δράσεις όχι μόνο δήλωσαν αυξημένη πρόθεση να εμπλακούν μελλοντικά σε ανάλογα εγχειρήματα (π.χ. να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση) αλλά ανέφεραν και βελτιωμένες επιχειρηματικές δεξιότητες (π.χ. διερεύνηση επιχειρηματικών ιδεών, καινοτομικότητα, μάθηση μέσω της εργασίας, δημιουργικότητα, αυτοπεποίθηση, πρόθεση ανάληψης πρωτοβουλιών). Ακόμη, έρευνα των Lanero et al. (2011) ανέδειξε μια θετική

συσχέτιση μεταξύ εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και επιχειρηματικής συμπεριφοράς σε δείγμα 800 φοιτητών ισπανικών πανεπιστημίων, η οποία διαμεσολαβείται από μια αντιληπτή βελτίωση μιας σειράς επιχειρηματικών και άλλων δεξιοτήτων, συμπεριλαμβανομένων της ικανότητας διερεύνησης επιχειρηματικών ευκαιριών, της συγκέντρωσης και προσέλκυσης πόρων, της οργάνωσης διοικητικών λειτουργιών, της εμπορευματοποίησης ιδεών και προϊόντων, καθώς και της προσέλκυσης και διαχείρισης ανθρώπινου δυναμικού.

Πιο πρόσφατη έρευνα των Hahn et al. (2020), η οποία διενεργήθηκε σε δείγμα 427 φοιτητών πανεπιστημίων που συμμετείχαν σε ένα διεθνές πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης (Global University Entrepreneurial Spirit Students' Survey – GUESSS), επιβεβαίωσε το θετικό αντίκτυπό της σε εφτά επιχειρηματικές δεξιότητες (εντοπισμός νέων επιχειρηματικών ευκαιριών, δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών, διαχείριση καινοτομίας εντός μιας επιχείρησης, ηγεσία και επικοινωνία, οικοδόμηση και διεύρυνση επαγγελματιών δικτύων, εμπορευματοποίηση και ανάπτυξη μιας νέας ιδέας, επιτυχημένη διοίκηση επιχείρησης). Αντίστοιχα, οι Galvão et al. (2020) κατέδειξαν ότι η συμμετοχή σε προγράμματα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα επηρεάζει θετικά τον ατομικό επιχειρηματικό προσανατολισμό και της επιχειρηματικές δεξιότητες των εκπαιδευόμενων, ενισχύοντας τις αντιληπτές τους ικανότητες και καθιστώντας τους περισσότερο αυτόνομους και ανεξάρτητους. Τέλος, οι Rodriguez & Lieber (2020) βρήκαν ότι οι φοιτητές που λαμβάνουν εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα αναφέρουν μια πιο ολοκληρωμένη επιχειρηματική νοοτροπία, η οποία συνίσταται σε αναβαθμισμένες δεξιότητες επικοινωνίας, συνεργασίας, αναγνώρισης ευκαιριών, κριτικής σκέψης και δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων. Μάλιστα, η ίδια έρευνα έδειξε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ αυτής της νοοτροπίας και της επιχειρηματικής πρόθεσης, όπως αναλύεται διεξοδικότερα παρακάτω.

5.3 Εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και επιχειρηματική πρόθεση

Εκτός των αντιληπτών οφελών σε όρους γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων, αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον καταγράφεται και σε ότι αφορά τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και επιχειρηματικής πρόθεσης, σύμφωνα με τις απόψεις και στάσεις των εκπαιδευόμενων. Πράγματι, οι περισσότερες σύγχρονες μελέτες αναφορικά με τις επιπτώσεις της επιχειρηματικής εκπαίδευσης εστιάζουν στο

ζήτημα αυτής της πρόθεσης, βασιζόμενες στην υπόθεση ότι το να γίνει κάποιος επιχειρηματίας αποτελεί μια συνειδητά σχεδιασμένη συμπεριφορά. Η θεωρία της σχεδιασμένης συμπεριφοράς (Theory of Planned Behavior – TPB) του Ajzen (1991) συνιστά τη θεωρητική βάση της συντριπτικής πλειονότητας των σχετικών ερευνών, βάσει της οποίας οι στάσεις των ατόμων απέναντι στην επιχειρηματικότητα επηρεάζονται θετικά από την επιχειρηματική εκπαίδευση, οδηγώντας σε αύξηση της πρόθεσής τους να εμπλακούν σε μια επιχειρηματική δράση, αναπτύσσοντας και υιοθετώντας ανάλογες επιχειρηματικές συμπεριφορές (Rauch & Hulsink, 2015). Αξιοποιώντας, λοιπόν, αυτήν την υπόθεση, αρκετοί ερευνητές έχουν διεξάγει έρευνες που προσπαθούν να αποτυπώσουν τις αντιληπτές επιχειρηματικές στάσεις και προθέσεις των εκπαιδευόμενων μετά από μια σχετική εκπαιδευτική παρέμβαση.

Η επιχειρηματική πρόθεση αναγνωρίζεται ως βασικός προγνωστικός παράγοντας της επιχειρηματικής συμπεριφοράς και για το λόγο αυτό προσελκύει το ερευνητικό ενδιαφέρον στο πεδίο της επιχειρηματικής εκπαίδευσης (Fayolle & Gailly, 2015). Σύμφωνα με τους Adetola & Minai (2018), η επιχειρηματική πρόθεση αναφέρεται στην προθυμία και δέσμευση του ατόμου να ξεκινήσει ένα νέο επιχειρηματικό εγχείρημα που περιλαμβάνει στοιχεία καινοτομικότητας, περιλαμβάνοντας παράλληλα τη σκοπιμότητα μιας επιχειρηματικής ιδέας, καθώς και τον προσδιορισμό συγκεκριμένων αιτιών και κινήτρων για τη δημιουργία μιας επιχείρησης. Όπως αναφέρουν οι Amaliawati et al. (2019), η επιχειρηματική πρόθεση αντανακλά μια γνωστική αναπαράσταση των ενεργειών που απαιτούνται από ένα άτομο ώστε να εμπλακεί σε μια επιχειρηματική δράση, καθώς και μια συνειδητή νοητική κατάσταση που κατευθύνει την προσοχή, την εμπειρία και τη συμπεριφορά του προς έναν εκδηλωμένο στόχο που σχετίζεται με την επιχειρηματικότητα. Κατά τους Paco et al. (2013), η πρόθεση αυτή, αν και αποτελεί ένα πολυπαραγοντικό αποτέλεσμα που επηρεάζεται από πλήθος περιβαλλοντικών, ατομικών και καταστασιακών μεταβλητών, σχετίζεται άμεσα με την ποιότητα της επιχειρηματικής εκπαίδευσης σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα.

Όπως προαναφέρθηκε, πολυάριθμες μελέτες έχουν εξετάσει τον αντίκτυπο της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα στην επιχειρηματική πρόθεση. Δημοφιλής πειραματική μελέτη του Sánchez (2013) σε αυτό το πεδίο που διενεργήθηκε σε δύο ομάδες εκπαιδευόμενων, εκ των οποίων η μία συμμετείχε και η άλλη όχι σε δράσεις επιχειρηματικής εκπαίδευσης, διαπίστωσε ότι η πρώτη ομάδα είχε αυξημένη πρόθεση

αυτοαπασχόλησης και ανάληψης επιχειρηματικής δράσης, λόγω ενισχυμένων αντιληπτών επιχειρηματικών δεξιοτήτων, επιβεβαιώνοντας έτσι τη θεωρία της σχεδιασμένης (επιχειρηματικής) συμπεριφοράς. Αντίστοιχα, οι Barba-Sánchez & Atienza-Sahuquillo (2018) μελέτησαν τις απόψεις 423 φοιτητών πολυτεχνικών σχολών που συμμετείχαν σε προγράμματα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, δείχνοντας ότι αυτή επηρέασε θετικά τις επιχειρηματικές τους προθέσεις, με τους περισσότερους εκπαιδευόμενους να αναφέρουν ότι η ανάγκη για ανεξάρτητη και πρωτότυπη εργασία συνιστά βασικό κίνητρο αυτής τους της πρόθεσης. Ομοίως, έρευνα των Westhead & Solesvik (2016) έδειξε ότι η υλοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα σε τριτοβάθμιο επίπεδο ασκεί θετική επιρροή στην πρόθεση των σπουδαστών να αναπτύξουν επιχειρηματική δράση στο μέλλον, αν και αυτή εμφανίζεται ισχυρότερη σε άτομα συγκεκριμένου κοινωνικοδημογραφικού προφίλ (π.χ. άνδρες) και προσωπικότητας (π.χ. τάση ανάληψης κινδύνου, επινοητικότητα).

Σε παρόμοια ευρήματα κατέληξαν και οι Zhang et al. (2014), οι οποίοι ανέλυσαν τις στάσεις 494 φοιτητών από μια ένα μεγάλο φάσμα επιστημονικών πεδίων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, η έκθεση σε ζητήματα επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ενισχύει την επιχειρηματική πρόθεση των φοιτητών, η οποία ωστόσο εμφανίστηκε εντονότερη μεταξύ ανδρών και σπουδαστών πολυτεχνικών σχολών. Επίσης, οι Nabi et al. (2018), σε δείγμα 150 πρωτοετών φοιτητών στο Ηνωμένο Βασίλειο, έδειξαν ότι η συσσώρευση θετικών εμπειριών στο πλαίσιο δραστηριοτήτων εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα οδηγεί σε ισχυρή αύξηση των επιχειρηματικών τους προθέσεων και κινήτρων, ενώ οι Din et al. (2016) επιβεβαίωσαν τη θετική συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών, δείχνοντας ότι οι σπουδαστές που εμπλέκονται σε δραστηριότητες επιχειρηματικής εκπαίδευσης παρουσιάζουν ενισχυμένη πρόθεση δημιουργίας μιας επιχείρησης στο μέλλον, καθώς αναγνωρίζουν βελτιωμένες δεξιότητες σε ότι αφορά την επιχειρηματική τους αυτοαποτελεσματικότητα, την ικανότητα ανάληψης κινδύνων και την κατάρτιση ολοκληρωμένων επιχειρηματικών σχεδίων.

Τα παραπάνω ευρήματα περί θετικής επιρροής της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην επιχειρηματική πρόθεση και συμπεριφορά έχουν επιβεβαιωθεί και από περισσότερο πρόσφατες μελέτες. Για παράδειγμα, ο Jena (2020) έδειξε ότι τα προγράμματα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα που υλοποιούνται στα

πανεπιστήμια της Ινδίας παρέχουν ένα ευνοϊκό περιβάλλον, στο οποίο οι φοιτητές έχουν τη δυνατότητα να εκτεθούν στον πραγματικό κόσμο των επιχειρήσεων, να συμμετέχουν σε ουσιαστικές επιχειρηματικές δράσεις και να αναπτύξουν αντίστοιχες δεξιότητες και γνώσεις, οι οποίες οδηγούν στη διαμόρφωση θετικών επιχειρηματικών προθέσεων και συμπεριφορών. Αντίστοιχα, ο Ndofirepi (2020), σε δείγμα 308 σπουδαστών δομών επαγγελματικής κατάρτισης, εντόπισε μια θετική και στατιστικά σημαντική επίδραση της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα σε διάφορες επιμέρους διαστάσεις της επιχειρηματικής πρόθεσης, όπως η ανάγκη για προσωπικά επιτεύγματα, η προθυμία ανάληψης κινδύνων και το εσωτερικό επίπεδο ελέγχου αναφορικά με την εργασία. Τέλος, μετα-ανάλυση των Martínez-Gregorio et al. (2021) επιβεβαίωσε τη θετική επιρροή της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην επιχειρηματική πρόθεση, σημειώνοντας ωστόσο ότι η ισχύς της είναι μεγαλύτερη για εκπαιδευτικά προγράμματα που έχουν μεγάλη χρονική διάρκεια και χαρακτηρίζονται από ορισμένα δομικά στοιχεία (π.χ. αυξημένες δυνατότητες συνεργασίας με την επιχειρηματική κοινότητα, επιχειρηματική επαγγελματική κατάρτιση).

Η εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα αποτελεί ένα ζήτημα που έχει διερευνηθεί και σε έναν σημαντικό αριθμό ερευνών στην Ελλάδα, οι οποίες ωστόσο είχαν ποικίλα ερευνητικά αντικείμενα και εφάρμοσαν ένα ευρύ φάσμα ερευνητικών προσεγγίσεων. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη των Stamboulis & Barlas (2014), η οποία διενεργήθηκε σε δείγμα 168 σπουδαστών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, οι οποίοι συμμετείχαν σε ένα πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης διάρκειας δύο εξαμήνων. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος, οι σπουδαστές είχαν αναπτύξει θετικές στάσεις απέναντι στην επιχειρηματικότητα, τόσο για την κοινωνικοοικονομική της αξία όσο και ως προσωπική επιλογή καριέρας, επιδεικνύοντας υψηλότερο βαθμό επιχειρηματικής ωριμότητας. Παράλληλα, το πρόγραμμα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της αυτοπεποίθησής τους και τη βελτίωση των επιχειρηματικών τους δεξιοτήτων. Σε παρόμοια ευρήματα είχε καταλήξει και παλαιότερη έρευνα των Papayannakis et al. (2008), σύμφωνα με την οποία η εισαγωγή μαθημάτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης σε τεχνικές σχολές έχει ιδιαίτερα θετικά οφέλη για τους σπουδαστές σε όρους αναβάθμισης των επιχειρηματικών και διαχειριστικών τους δεξιοτήτων που απαιτούνται στη σύγχρονη οικονομία της γνώσης.

Επίσης, οι Tsakiridou & Stergiou (2012) εξέτασαν τις απόψεις 250 φοιτητών του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, καταδεικνύοντας ότι η συντριπτική πλειονότητα εξ αυτών αναγνωρίζει τη σημασία των μαθημάτων επιχειρηματικής εκπαίδευσης, καθώς και του θετικού τους αντίκτυπου σε ένα μεγάλο εύρος δεξιοτήτων, γνώσεων, εμπειριών και ικανοτήτων. Μάλιστα, στην έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι φοιτητές που είχαν συμμετάσχει σε μαθήματα επιχειρηματικότητας διαμόρφωσαν θετικότερες στάσεις απέναντι στην επιχειρηματική εκπαίδευση συγκριτικά με συμφοιτητές τους που δεν είχαν παρακολουθήσει ανάλογες μαθησιακές δραστηριότητες. Σημαντικού πληροφοριακού περιεχομένου είναι και τα αποτελέσματα της έρευνας του Papagiannis (2018), στην οποία συμμετείχαν 786 φοιτητές και απόφοιτοι που είχαν παρακολουθήσει κάποιο πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης. Στη μελέτη διαπιστώθηκε ότι υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ συμμετοχής στην επιχειρηματική εκπαίδευση και επιχειρηματικής πρόθεσης, με τους περισσότερους συμμετέχοντες να αναφέρουν ως βασικά επιχειρηματικά κίνητρα την επιθυμία ανεξάρτητης εργασίας και την εφαρμογή καινοτομιών. Επίσης, βρέθηκε ότι οι φοιτητές που εμπλέκονται σε τέτοιες μαθησιακές δράσεις αναπτύσσουν θετικές απόψεις για την επιχειρηματικότητα, είναι περισσότερο πρόθυμοι να αναλάβουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και επιδεικνύουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση ως προς τις επιχειρηματικές τους γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες.

Η έλλειψη μιας κουλτούρας επιχειρηματικής εκπαίδευσης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτέλεσε αντικείμενο της έρευνας του Piperopoulos (2012), ο οποίος ανέλυσε τις στάσεις 603 φοιτητών σχολών διοίκησης επιχειρήσεων και βρήκε ότι οι περισσότεροι εξ αυτών αποθαρρύνονται κατά τη διάρκεια των σπουδών τους να αναπτύξουν επιχειρηματική δράση, αναγνωρίζοντας ως σημαντικότερα εμπόδια την ανεπάρκεια διασύνδεσης μεταξύ πανεπιστημίων και βιομηχανίας. Ωστόσο, η Fafaliou (2012), σε δείγμα 364 σπουδαστών, βρήκε ότι σχεδόν το ήμισυ εξ αυτών είχαν θετικές στάσεις απέναντι στην επιχειρηματικότητα, παρά τις αντιληπτές δυσκολίες ενός τέτοιου εγχειρήματος ως προσωπική επιλογή καριέρας, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση συνιστά μια σύγχρονη αναγκαιότητα για τα ελληνικά πανεπιστήμια, ανεξαρτήτως αντικειμένου και περιεχομένου σπουδών. Πιο πρόσφατα, οι Salavanou et al. (2021) επιβεβαίωσαν ότι υπάρχει μια θετική συσχέτιση μεταξύ της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και της επιχειρηματικής πρόθεσης,

εξετάζοντας τις απόψεις 203 σπουδαστών στην Ελλάδα, η οποία ωστόσο βρέθηκε να είναι ισχυρότερη μεταξύ ανδρών συγκριτικά με τις γυναίκες συναδέλφους τους.

Ακόμη, έρευνα του Fellnhofer (2017) σε 426 σπουδαστές από την Αυστρία, τη Φινλανδία και την Ελλάδα, οι οποίοι συμμετείχαν σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα που βασίστηκε σε μαθήματα και παρουσιάσεις εξαιρετικών περιπτώσεων επιχειρηματικής δράσης, κατέδειξε σημαντική βελτίωση των αντίστοιχων στάσεων των σπουδαστών μετά την ολοκλήρωσή του, οι οποίοι βρέθηκαν να έχουν υψηλότερο βαθμό επιχειρηματικής πρόθεσης και να αναγνωρίζουν περισσότερα οφέλη από την εμπλοκή τους σε αντίστοιχες δραστηριότητες επιχειρηματικής φύσης. Ομοίως, οι Tsaknis et al. (2022) ανέλυσαν τις απόψεις 202 φοιτητών σχολών διοίκησης επιχειρήσεων στην Ελλάδα, επιβεβαιώνοντας ότι η συμμετοχή σε μαθησιακές δραστηριότητες εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα ενισχύει σημαντικά την επιχειρηματική τους πρόθεση, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις σπουδαστών με συγκεκριμένο προφίλ προσωπικότητας (π.χ. εξωστρέφεια, τάση ανάληψης κινδύνου και πρωτοβουλιών). Τέλος, πρόσφατη μελέτη των Kalogiannidis et al. (2022) εξέτασε στις απόψεις 150 νέων επιχειρηματιών από την περιοχή της Κοζάνης, οι οποίοι συμμετείχαν σε ένα πρόγραμμα επιχειρηματικής εκπαίδευσης σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, διαπιστώνοντας ότι αυτή εξοπλίζει τους εκπαιδευόμενους με τις δεξιότητες και γνώσεις που απαιτούνται για την εμπορική αξιοποίηση καινοτόμων επιχειρηματικών ιδεών αλλά και για την επίτευξη του μέγιστου δυνατού αναπτυξιακού δυναμικού των επιχειρηματικών τους δράσεων.

5.4 Στάσεις εκπαιδευτικών απέναντι στην εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα

Σε συνάρτηση με τις έρευνες που έχουν επιχειρήσει να διερευνήσουν τον αντίκτυπο της επιχειρηματικής εκπαίδευσης στους εκπαιδευόμενους σε όρους αντιληπτών οφελών και επιχειρηματικής πρόθεσης, ένας σημαντικός αριθμός μελετών έχουν εστιάσει στις αντίστοιχες στάσεις των εκπαιδευτικών, προσφέροντας πολύτιμη πληροφόρηση σε αυτό το ερευνητικό πεδίο. Αρχικά, έχει διαπιστωθεί ότι η πλειονότητα των εκπαιδευτικών είναι ενθουσιώδεις απέναντι στην εφαρμογή προγραμμάτων εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα και αναφέρουν υψηλά επίπεδα πρόθεσης δημιουργίας ανάλογων μαθησιακών ευκαιριών για τους εκπαιδευόμενους (Hanson, 2018). Επίσης, έχει υποστηριχθεί ότι εκπαιδευτικοί που εμπλέκονται σε τέτοιες δραστηριότητες αναπτύσσουν οι ίδιοι μια επιχειρηματική συμπεριφορά,

επιδεικνύοντας δημιουργικότητα, καινοτομία, ευελιξία, αυτοαποτελεσματικότητα και επινοητικότητα (Deveci & Seikkula-Leino, 2018). Έρευνα των Neto et al. (2018) έδειξε ότι αυτοί οι εκπαιδευτικοί είναι περισσότερο προετοιμασμένοι στο να αναλάβουν υπολογισμένους κινδύνους στις διδακτικές τους προσεγγίσεις, πιο πρόθυμοι να εφαρμόζουν νέες τεχνολογίες και αποτελεσματικότεροι στο να αξιοποιήσουν σύγχρονες διδακτικές μεθόδους.

Μάλιστα, μελέτη του Kirkley (2017) βρήκε ότι οι εκπαιδευτικοί στο πεδίο της επιχειρηματικότητας αναπτύσσουν περισσότερες δεξιότητες συνεργασίας με άλλες ομάδες ενδιαφέροντος, διαπραγμάτευσης και δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων. Στο πεδίο των διάφορων παιδαγωγικών και διδακτικών προσεγγίσεων που χρησιμοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς, οι οποίες αναλύθηκαν σε προηγούμενη ενότητα, πρόσφατη μετα-ανάλυση των Hardie et al. (2022) έδειξε ότι αυτές περιλαμβάνουν μια ευρεία ποικιλία στρατηγικών, όπως είναι οι συζητήσεις στην τάξη, η διδασκαλία περί οικονομικού γραμματισμού, οι παρουσιάσεις σχετικά με διάφορα έργα επιχειρηματικότητας, οι επισκέψεις σε επιχειρήσεις και η συνεργασία με παράγοντες του επιχειρηματικού κόσμου, η αξιοποίηση μεντόρων και διάφορες άλλες μαθησιακές δραστηριότητες με επίκεντρο την επιχειρηματικότητα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και ευρήματα σχετικά με τις πρωτοβουλίες των εκπαιδευτικών της επιχειρηματικότητας. Παραδειγματικά, μελέτη των Testa & Frasccheri (2015) έδειξε ότι το όραμα ενός εκπαιδευτικού αποτέλεσε από μόνο του το βασικό κίνητρο έναρξης και εφαρμογής πέντε ολοκληρωμένων προγραμμάτων εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, ενώ έρευνα των van Dam et al. (2010) σε δείγμα 255 εκπαιδευτικών βρήκε υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ του επιχειρηματικού περιβάλλοντος που οικοδομείται σε ένα σχολείο και της αντίστοιχης πρόθεσης των εκπαιδευτικών να δραστηριοποιηθούν σε ανάλογες εκπαιδευτικές δράσεις.

Παράλληλα, η σύγχρονη έρευνα έχει αναδείξει ορισμένους παράγοντες που δρουν παρεμποδιστικά ή διευκολυντικά στην επιχειρηματική εκπαίδευση, βάσει των απόψεων των εκπαιδευτικών. Για παράδειγμα, έρευνα των Korhonen et al. (2012) έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχουν περιορισμένη κατανόηση για ζητήματα που αφορούν την επιχειρηματικότητα λόγω έλλειψης κατάλληλης επιμόρφωσης και αναγνωρίζουν σημαντικές ανεπάρκειες όσον αφορά την αυτοπεποίθηση και τις δεξιότητές τους στο να διδάξουν αντίστοιχη θεματολογία. Επίσης, μελέτη της Ruskovaara (2015) στη Φινλανδία επιβεβαίωσε τα προηγούμενα

ευρήματα, δείχνοντας ότι σχεδόν το ήμισυ των εκπαιδευτικών δεν έχουν λάβει κατάλληλη εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και δεν έχουν αντίστοιχη διδακτική εμπειρία κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους. Σε μεταγενέστερη μελέτη τους, οι Ruskovaara et al. (2016) ανέδειξαν τη σημασία της εκπαιδευτικής ηγεσίας ως διευκολυντικό παράγοντα της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα, καταδεικνύοντας ότι οι σχολικοί διευθυντές που είχαν λάβει προηγούμενη επιμόρφωση ήταν σε καλύτερη θέση να υλοποιήσουν αντίστοιχα προγράμματα στις δομές τους. Ομοίως, οι Hamalainen et al. (2018) υποστήριξαν βάσει των ευρημάτων τους ότι οι σχολικοί ηγέτες που καλλιεργούν μια κουλτούρα επιχειρηματικότητας παρακινούν ενεργά την επιχειρηματική συμπεριφορά των εκπαιδευτικών.

Έχει, επίσης, διαπιστωθεί ότι οι εκπαιδευτικοί που έχουν συμμετάσχει σε επιμορφωτικές δραστηριότητες για την επιχειρηματικότητα είναι περισσότερο ικανοί να αναπτύξουν τα κατάλληλα διδακτικά, παιδαγωγικά και μαθησιακά εργαλεία που απαιτούνται για την επιχειρηματική εκπαίδευση (Ruskovaara & Pihkala, 2015), καθώς και ότι αυτοί που εμπλέκονται ενεργά σε δράσεις συνεχιζόμενης επαγγελματικής ανάπτυξης είναι πιθανότερο να συνεργάζονται με εξωτερικές ομάδες ενδιαφέροντος στο πεδίο της επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο ανάλογων προγραμμάτων (Ruskovaara et al., 2015). Έρευνα του Tiernan (2016) έδειξε ότι η επιχειρηματική επιμόρφωση των εκπαιδευτικών βελτιώνει σημαντικά το επίπεδο κατανόησής τους για διάφορα ζητήματα επιχειρηματικότητας και αυξάνει τις θετικές στάσεις απέναντι στην εφαρμογή αντίστοιχων διδακτικών προσεγγίσεων, με μελέτη των Ronkoo & Lepisto (2015) να βρίσκει ότι το 90% των εκπαιδευτικών αυτών υιοθετούν ευνοϊκές απόψεις για την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Τέλος, οι Palmer & Johansson (2018) έδειξαν στην έρευνά τους ότι η επιχειρηματική εκπαίδευση διευκολύνεται σημαντικά όταν οι εκπαιδευτικοί συνεργάζονται μεταξύ τους και αναπτύσσουν μια αλληλεπιδραστική κουλτούρα μάθησης και διδασκαλίας.

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα-Προτάσεις

6.1 Συμπεράσματα

Η επιχειρηματικότητα αποτελεί σημαντική παράμετρο της οικονομικής ανάπτυξης μιας οικονομίας και μιας χώρας. Μέσω της επιχειρηματικής δραστηριότητας μπορεί να ενισχυθεί η οικονομία μιας χώρας, καθώς επίσης και να αυξηθεί το ΑΕΠ, ενώ παράλληλα, ενισχύεται η απασχόληση, όπου μεγάλο μέρος των θέσεων αυτών εργασίας, θεωρείται ότι είναι σε κλάδους υψηλής προστιθέμενης αξίας, όπως για παράδειγμα είναι η τεχνολογία, είτε ο κλάδος της μεταποίησης, των υπηρεσιών κτλ. Όπως διαπιστώθηκε από την παρούσα εργασία, το επίπεδο επιχειρηματικής εκπαίδευσης διαφέρει σημαντικά μεταξύ των επιμέρους χωρών, το οποίο επιδρά στους τελικούς στόχους που επιτυγχάνει η κάθε χώρα. Ορισμένες χώρες είναι περισσότερο αναπτυγμένες ως προς την επιχειρηματική εκπαίδευση, ενώ άλλες επιχειρούν να «ακολουθήσουν» δειλά δειλά, με τις διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών να συνδέονται τόσο με τα επίπεδα επιχειρηματικής ανάπτυξής τους, όσο και με τη λειτουργία του εκπαιδευτικού τους συστήματος, ενώ κρίσιμος είναι και ο ρόλος της κουλτούρας που επικρατεί σε κάθε χώρα.

Κατά το παρελθόν επικρατούσε η άποψη ότι η επιχειρηματικότητα δεν μπορεί να διδαχθεί στο σχολικό περιβάλλον οποιασδήποτε βαθμίδας. Ωστόσο, στο πέρασμα του χρόνου, η άποψη αυτή φαίνεται να τίθεται στο περιθώριο, καθώς όλο και περισσότερο πιστεύεται ότι οι επιχειρηματικές δεξιότητες διδάσκονται στο σχολικό περιβάλλον, αποτελώντας δε, τη βάση για την περαιτέρω ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος, ενισχύοντας τη δημιουργικότητα των μαθητών καθώς και το πνεύμα καινοτομίας. Παρόλ, αυτά, η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα έχει κερδίσει αυξημένη προσοχή με τα χρόνια, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Η ανάγκη για επιχειρηματική εκπαίδευση είναι εμφανής, καθώς εξοπλίζει τα άτομα με τις απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις για να γίνουν επιτυχημένοι επιχειρηματίες. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές έχουν αναγνωρίσει αυτήν την ανάγκη και έχουν αναπτύξει πρωτοβουλίες για την υποστήριξη της εκπαίδευσης στην επιχειρηματικότητα. Αυτές οι πολιτικές στοχεύουν στη βελτίωση του επιχειρηματικού οικοσυστήματος και στην προώθηση της επιχειρηματικής κουλτούρας σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η Ένωση Καινοτομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι πρωτοβουλίες Youth in the Move και το

Digital Agenda είναι μερικά παραδείγματα των προσπαθειών υποστήριξης της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα.

Το εννοιολογικό πλαίσιο της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά στοιχεία. Το θεωρητικό πλαίσιο περιλαμβάνει την κατανόηση της επιχειρηματικής διαδικασίας, ενώ το πρακτικό εστιάζει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και ικανοτήτων για την έναρξη και τη διαχείριση μιας επιχείρησης. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα θα πρέπει να είναι σχετικό με το τοπικό και εθνικό επιχειρηματικό περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων των νόμων και των κανονισμών, των τάσεων του εκάστοτε κλάδου και των απαιτήσεων της αγοράς. Τα λειτουργικά χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα θα πρέπει να είναι ευέλικτα και να ανταποκρίνονται στο μεταβαλλόμενο επιχειρηματικό περιβάλλον, επιτρέποντας στα άτομα να αναπτύξουν επιχειρηματικές δεξιότητες με τον δικό τους ρυθμό.

Η εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, καθώς παρέχει στα άτομα την ευκαιρία να μάθουν και να εξασκήσουν βασικές δεξιότητες που απαιτούνται για την έναρξη και τη διαχείριση μιας επιχείρησης. Η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα προάγει τη δημιουργικότητα, την καινοτομία και τις δεξιότητες επίλυσης προβλημάτων, οι οποίες είναι απαραίτητες για τους επιχειρηματίες να επιτύχουν σε ένα ανταγωνιστικό επιχειρηματικό περιβάλλον. Η εκπαίδευση παρέχει επίσης στα άτομα πρόσβαση σε πόρους, δίκτυα και μέντορες, που είναι ζωτικής σημασίας για το επιχειρηματικό ταξίδι. Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας απαιτεί μια δυναμική και διαδραστική προσέγγιση, η οποία περιλαμβάνει μελέτες περιπτώσεων, παιχνίδια ρόλων και ομαδικά έργα. Η διαδικασία εκμάθησης θα πρέπει να είναι βιωματική, παρέχοντας στα άτομα πρακτική εμπειρία στην έναρξη και τη διαχείριση μιας επιχείρησης. Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας θα πρέπει επίσης να περιλαμβάνει την ανάπτυξη soft skills, όπως η επικοινωνία, η ηγεσία και η ομαδική εργασία, που είναι απαραίτητες στον επιχειρηματικό κόσμο.

Οι ευρωπαϊκές πολιτικές έχουν αναγνωρίσει τη σημασία της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα και έχουν αναπτύξει πρωτοβουλίες για να υποστηρίξουν την εφαρμογή της σε όλη την Ευρώπη. Η επιχειρηματική εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην προώθηση της επιχειρηματικότητας, καθώς εξοπλίζει τα άτομα με

τις απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις για να γίνουν επιτυχημένοι επιχειρηματίες. Η ευθυγράμμιση της επιχειρηματικής εκπαίδευσης με τους στόχους της ευρωπαϊκής πολιτικής είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος για την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα. Ως εκ τούτου, η εκπαίδευση για την επιχειρηματικότητα είναι ζωτικής σημασίας για τον εξοπλισμό των ατόμων με τις δεξιότητες και τις γνώσεις που απαιτούνται για να γίνουν επιτυχημένοι επιχειρηματίες. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές έχουν αναγνωρίσει την ανάγκη για εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα και έχουν αναπτύξει πρωτοβουλίες για να υποστηρίξουν την εφαρμογή της.

Το εννοιολογικό πλαίσιο της εκπαίδευσης για την επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει θεωρητικά και πρακτικά στοιχεία, με συναφή και ευέλικτο περιεχόμενο και λειτουργικά χαρακτηριστικά. Η εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων, παρέχοντας στα άτομα την ευκαιρία να μάθουν και να εξασκήσουν βασικές δεξιότητες που απαιτούνται για την έναρξη και τη διαχείριση μιας επιχείρησης. Η διδασκαλία της επιχειρηματικότητας απαιτεί μια δυναμική και διαδραστική προσέγγιση, με μια βιωματική διαδικασία μάθησης που περιλαμβάνει την ανάπτυξη *soft skills*. Η επιχειρηματική εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην προώθηση της επιχειρηματικότητας, ευθυγραμμίζοντας με τους στόχους της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος για την επιχειρηματική εκπαίδευση.

Παρά τη μεγάλη σημασία της ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων εντός του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, μέχρι πρότινος, τουλάχιστον στην ελληνική πραγματικότητα, οι σχετικές πρωτοβουλίες ανάπτυξης των επιχειρηματικών δεξιοτήτων και διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας βρίσκονταν σε χαμηλά επίπεδα. Οι πρωτοβουλίες αυτές ήταν κυρίως σε ανώτερα επίπεδα εκπαίδευσης, ενώ αναπτύσσονταν κατά κύριο λόγο από μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, καθώς και από άλλους φορείς που ενδιαφέρονται για την επιχειρηματικότητα.

Ωστόσο, η τάση αυτή φαίνεται να αλλάζει, με τις πρωτοβουλίες αυτές να αναπτύσσονται ήδη σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ μεταξύ των χωρών επικρατούν διαφορετικά επίπεδα διδασκαλίας. Στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, εντείνονται και οι θεσμικές πρωτοβουλίες μέσω σχετικών μαθημάτων και

δυνατοτήτων, τα οποία όμως φαίνεται να έχουν κατά κάποιο τρόπο πιλοτικό χαρακτήρα.

6.2 Προτάσεις

Η Ελλάδα, έχοντας χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης της επιχειρηματικότητας στο σχολικό περιβάλλον, αλλά έχοντας και την ανάγκη δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, θα πρέπει να επικεντρωθεί στη διδασκαλία της επιχειρηματικότητας στο σχολικό περιβάλλον. Ουσιαστικά, θα πρέπει η διδασκαλία αυτή να επικεντρώνεται σε πρακτικές δεξιότητες, αλλά και στη διαμόρφωση μιας νέας και σύγχρονης κουλτούρας, όπου η επιχειρηματικότητα και η ανάληψη σχετικών πρωτοβουλιών θα βρίσκεται στο επίκεντρο. Πέρα από μια ακόμη διέξοδο απασχόλησης, η επιχειρηματικότητα, δύναται να δημιουργήσει μια νέα και σύγχρονη κουλτούρα εξωστρέφειας της οικονομίας και της απασχόλησης, εστιάζοντας σε τομείς αιχμής της οικονομίας, στους οποίους η χώρα μπορεί να παρουσιάσει ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και να πρωταγωνιστήσει σε διεθνές επίπεδο.

Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να αξιοποιηθούν καλές πρακτικές που προέρχονται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες αφορούν τόσο το θεωρητικό επίπεδο διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας, όσο και το πρακτικό σκέλος, όπου οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τον πραγματικό κόσμο και την ουσία της επιχειρηματικότητας. Προς την κατεύθυνση αυτή θα μπορούσαν να υπάρξουν και περισσότερες συνέργειες με ακαδημαϊκά ιδρύματα, όπως επίσης και με άλλα ινστιτούτα τα οποία έχουν σκοπό τους να προάγουν την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία. Επίσης, θα μπορούσαν οι σχολικές μονάδες, είτε μεμονωμένα, είτε οργανωμένες σε μεγαλύτερη κλίμακα να συμμετέχουν σε σχετικά ευρωπαϊκά προγράμματα διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας, ενισχύοντας έτσι τις ικανότητες των εμπλεκομένων, αλλά και συνάμα αντλώντας πόρους για πρωτοποριακές εφαρμογές και πρακτικές.

Προκειμένου να μπορέσει να υπάρξει περαιτέρω ανάπτυξη της επιχειρηματικής εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης, θα πρέπει να υπάρξει και ενίσχυση των ικανοτήτων των εκπαιδευτικών, καθώς επίσης και ανάπτυξη σχέσης με τον επιχειρηματικό κόσμο, δίνοντας έμφαση στην ανταλλαγή εμπειριών και καλών πρακτικών. Η επιχειρηματική εκπαίδευση θα πρέπει να αποτελέσει προτεραιότητα για τη χώρα, καθώς συνάδει και με το ίδιο το προφίλ της οικονομίας, όπου κυριαρχεί η

μικροεπιχειρηματικότητα, αλλά και η εξωστρέφεια, ιδίως κατά την περίοδο της βαθιάς οικονομικής κρίσης. Το σχολείο οφείλει αρχικά να συμβάλλει στην ενίσχυση των δεξιοτήτων επιχειρηματικότητας, καθώς και στη διαμόρφωση μιας νέας κουλτούρας, η οποία θα πρέπει να συνεχίζεται στον ακαδημαϊκό χώρο, με τους μαθητές και μετέπειτα φοιτητές να ενθαρρύνονται για την ανάπτυξη των δικών τους επιχειρήσεων, οι οποίες να εστιάζουν σε εξωστρεφείς τομείς της οικονομίας. Κρίσιμη παράμετρος αποτελεί το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο θα μπορούσε να εναρμονιστεί με το αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο άλλων χωρών, οι οποίες έχουν αναπτύξει περισσότερο την επιχειρηματική εκπαίδευση, ενώ κρίσιμος θεωρείται και ο ρόλος των σχολικών ηγετών, καθώς είναι αυτοί που μπορούν να προάγουν την εφαρμογή της διδασκαλίας της επιχειρηματικής εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Adams, K. (2006). *The Sources of Innovation and Creativity. A Paper Commissioned by the National Center on Education and the Economy for the New Commission on the Skills of the American Workforce.*

Adetola, A. A., & Minai, M. S. (2018). Students entrepreneurial intention changes due to entrepreneurial education exposure: The experimental design approach. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(4), 1–12.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211.

Allen, J. C., & Malin, S. (2008). Green Entrepreneurship: A Method for Managing Natural Resources? *Society & Natural Resources*, 21(9), 828-844.

Amaliawati, S., Martono, T., Dyah, C., & Indrawati, S. (2019). The Influence of Entrepreneurship Education on The Business Performance Through Entrepreneurial Intention. *International Journal of Educational Research Review*, 4(2), 162–171.

Athayde, R. (2009). Measuring Enterprise Potential in Young People. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33, 481-500.

Azim, M. & Al-Kahtani, A. (2014). Entrepreneurship Education and Training: A Survey of Literature. *Life Science Journal*, 11(1), 127-135

Barba-Sánchez, V., & Atienza-Sahuquillo, C. (2018). Entrepreneurial intention among engineering students: The role of entrepreneurship education. *European Research on Management and Business Economics*, 24(1), 53-61.

Belitski, M., Calazza, R., & Rodionova, Y. (2020). Investment in training and skills for innovation in entrepreneurial start – ups and incumbents: evidence from the United Kingdom. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 16(1), 1-24

Boldureanu, G., Ionescu, A., Bercu, A., Bedrule-Grigoruga, M., & Bolfureanu, D. (2020). Entrepreneurship Education through Successful Entrepreneurial Models in Higher Education Institutions. *Sustainability*, 12(1), 1-33.

- Bruyat, C., & Julien, P. A. (2001). Defining the field of research in entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 16, 165-180.
- Burrows, K., & Wragg, N. (2013). Introducing enterprise–research into the practical aspects of introducing innovative enterprise schemes as extra curricula activities in higher education. *Higher Education, Skills and Work-based Learning*, 3(3), 168-179.
- Commission of the European Communities (2006). *Green Paper. Entrepreneurship in Europe*. COM (2003) 27 final. Brussels: Commission of the European Communities.
- Coombs, P.A. & Ahmed, M. (2006). *Attacking Rural Poverty: How Non-Formal Education Can Help*. Στο: Χ. Ιωάννου & Θ. Καραλής, επιμ. *Εκπαιδευτικές ανάγκες εργαζομένων και επιχειρηματιών Π.Μ.Ε. σε θέματα επιχειρηματικότητας*. Αθήνα: Δίκτυο Ενίσχυσης της Προσαρμοστικότητας των Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων μέσω της Δια Βίου Μάθησης σε Θέματα Επιχειρηματικότητας.
- Correia, C.M. & Costa, J.S. (2014). Measuring Creativity in the EU Member States. *Investigaciones Regionales*, 30, 7-26.
- Deveci, I., & Seikkula-Leino, J. (2018). A Review of Entrepreneurship Education in Teacher Education. *Malaysian Journal of Learning and Instruction*, 15(1), 105–148.
- Diehl, M. (2016). Teachers' and Learner's Experiences of Entrepreneurial Education: Practice and Challenges in relation to visible and invisible pedagogy. *Problems of Education in the 21st Century*, 73, 27-44.
- Din, B. H., Anuar, A. R., & Usman, M. (2016). The effectiveness of the entrepreneurship education program in upgrading entrepreneurial skills among public university students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 224(1), 117-123.
- Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. New York: Harper & Row.
- European Commission (2008). *Entrepreneurship in higher education, especially within non-business studies. Final Report of the expert Group*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2010). *Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels: European Commission.
- European Commission (2011). *Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor*. Brussels: European Commission.

European Commission (2012). *Entrepreneurship Education at School in Europe, Eurydice*. Brussels: European Commission.

European Commission (2013). *Educating Europe's future Entrepreneurs, Enterprise & Industry, Directorate-General Enterprise and Industry*. Brussels: European Commission.

European Commission (2015). *Unleashing young people's creativity and innovation European good practice projects*. Ανακτήθηκε από: https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/publications/creativity-innovation_en.pdf

European Commission (2018). *Commission and its priorities*. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester_en [Πρόσβαση 1 Ιανουαρίου 2022].

European Commission (2023). *European Education Area-Quality education and training for all*. Brussels: European Commission.

Eyal, O., & Inbar, D.I. (2003). Developing a public school entrepreneurship inventory, Theoretical conceptualization and empirical examination. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 9(6), 23-30.

Fafaliou, I. (2012). Students' propensity to entrepreneurship: an exploratory study from Greece. *International Journal of Innovation and Regional Development*, 4(3-4), 293-313.

Fayolle, A. (2013). Personal views on the future of entrepreneurship education. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7-8), 692-701.

Fayolle, A., & Gailly, B. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 75-93.

Fellnhöfer, K. (2017). The power of passion in entrepreneurship education: Entrepreneurial role models encourage passion?. *Journal of Entrepreneurship Education*, 20(1), 58-71.

Fillis, I., & Rentschler, R. (2010). *The Role of Creativity In Entrepreneurship*. *Journal of Enterprising Culture*, 18(1), 49-81.

- Florida, R., Mellander, C., & Stolarick, K. (2011). *Creativity and Prosperity: The Global Creativity Index*. Martin Prosperity Institute.
- Galvão, A., Marques, C., & Ferreira, J. J. (2020). The role of entrepreneurship education and training programmes in advancing entrepreneurial skills and new ventures. *European Journal of Training and Development*, 44(6/7), 595-614.
- Garavan, T.N., & O' Cinneide, B. (1994). Entrepreneurship education and training programmes: A review and evaluation-Part 2. *Journal of European Industrial Training*, 13-22.
- Greco, V., & Denes, C. (2017). Benefits of entrepreneurship education and training for engineering students. *MATEC Web of Conferences*, 121(1), 1-7.
- Hahn, D., Minola, T., Bosio, G., & Cassia, L. (2020). The impact of entrepreneurship education on university students' entrepreneurial skills: a family embeddedness perspective. *Small Business Economics*, 55, 257-282.
- Hamalainen, M., Ruskovaara, E., & Pihkala, T. (2018). Principals Promoting Entrepreneurship Education: The Relationships between Development Activities and School Practices. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(2), 1–13.
- Hanson, J. (2018). Realizing Entrepreneurship in K-12 Music Education: Inside or outside the Box? *Music Educators Journal*, 104(3), 32–39.
- Hardie, B., Highfield, C., & Lee, K. (2020). Entrepreneurship education today for students' unknown futures. *Journal of Pedagogical Research*, 4 (3), 401-417.
- Hardie, B., Highfield, C., & Lee, K. (2022). Attitudes and values of teachers and leaders towards entrepreneurship education. *Research Papers in Education*, DOI: 10.1080/02671522.2022.2028891.
- Hatak, I. (2011). *Entrepreneurship Education in Secondary Schools: Education Systems, teaching methods and best practice – a survey of Austria, Finland, France, Germany, Italy, Spain, Sweden. RiCC – Research report 2011*. Vienna. RiCC: Research Institute for Cooperation and Cooperatives.
- Henry, C., Hill, F., & Leitch, C. (2005). Entrepreneurship Education and Training: Can Entrepreneurship be taught? Part II. *Education & Training*, 47(3), 158-169.

- Ho, M. H., Uy, M. A., Kang, B. N. Y., & Chan, K. Y. (2018). Impact of entrepreneurship training on entrepreneurial efficacy and alertness among adolescent youth. *Frontiers in Education*, 3(13), 1-10.
- Huber, L. R., Sloof, R., & Van Praag, M. (2014). The effect of early entrepreneurship education: Evidence from a field experiment. *European Economic Review*, 72(1), 76-97.
- Inglesias-Sanchez, P., Jambrino-Maldonado, C., & de las Herras-Pedrosa, C. (2019). Training Entrepreneurial Competences with Open Innovation Paradigm in Higher Education. *Sustainability*, 11(1), 1-23.
- Jack, S., & Anderson, A. (1999). Entrepreneurship education within the enterprise culture: producing reflective practitioners.. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 12, 110-125.
- Jamieson, I. (1984). Schools and enterprise. Στο: A.G. Watts & P. Moran, επιμ. *Education for Enterprise*. Cambridge: CRAC Ballinger.
- Jena, R. K. (2020). Measuring the impact of business management Student's attitude towards entrepreneurship education on entrepreneurial intention: A case study. *Computers in Human Behavior*, 107, 106275.
- Jones, A., & Jones, P. (2011). "Making an impact": a profile of a business planning competition in a university. *Education + Training*, 53(8/9), 704-721.
- Jones, B., & Iredale, N. (2010). Enterprise education as pedagogy. *Education + Training*, 52(1), 7-19.
- Kalogiannidis, S., Loizou, E., Melfou, K., & Papaevangelou, O. (2022, September). Assessing Relationship Between Entrepreneurship Education and Business Growth. In *Business Development and Economic Governance in Southeastern Europe: 13th International Conference on the Economies of the Balkan and Eastern European Countries (EBEEC)*, Pafos, Cyprus, 2021 (pp. 183-194). Cham: Springer International Publishing.
- Kirkley, W. W. (2017). Cultivating Entrepreneurial Behaviour: Entrepreneurship Education in Secondary Schools. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 11(1), 17-37.

- Korhonen, M., Komulainen, K., & Raty, H. (2012). "Not everyone is cut out to be the entrepreneur type": How Finnish school teachers construct the meaning of entrepreneurship education and the related abilities of the pupils. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56(1), 1-19.
- Kuratko, D. F. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 12(1), 577-598.
- Lackeus, M., Lundqvist, M., & Middleton, W.K. (2015). *Opening up the Black Box of Entrepreneurial Education-Outline of an app-based action research project*. Chalmers School of Entrepreneurship, Chalmers University of Technology, Sweden.
- Lanero, A., Vázquez, J. L., Gutiérrez, P., & García, M. P. (2011). The impact of entrepreneurship education in European universities: an intention-based approach analyzed in the Spanish area. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 8, 111-130.
- Lubart, T. (2008). Connecting learning, individual differences and creativity. *Learning and Individual Differences*, 18, 361-362.
- Martínez-Gregorio, S., Badenes-Ribera, L., & Oliver, A. (2021). Effect of entrepreneurship education on entrepreneurship intention and related outcomes in educational contexts: A meta-analysis. *The International Journal of Management Education*, 19(3), 100545.
- Munirah, A. H. (2013). *Entrepreneurship Education: The implementation in Year 1 primary school curriculum in Malaysia. A case study of one district in East peninsular Malaysia*, Doctoral Dissertation, University of York.
- Nabi, G., Walmsley, A., Liñán, F., Akhtar, I., & Neame, C. (2018). Does entrepreneurship education in the first year of higher education develop entrepreneurial intentions? The role of learning and inspiration. *Studies in Higher Education*, 43(3), 452-467.
- Ndofirepi, T. M. (2020). Relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial goal intentions: psychological traits as mediators. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 9(1), 1-20.

- Neck, H. M., & Green, P. G. (2011). Entrepreneurship education: Known worlds and new frontiers. *Journal of Small Business Management*, 49, 55–70.
- Neto, R., Rodrigues, V. P., Stewart, D., Xiao, A., & Snyder, J. (2018). The influence of self-efficacy on entrepreneurial behavior among K-12 teachers. *Teaching and Teacher Education*, 72(1), 44-53.
- Paço, A., Ferreira, J. M., Raposo, M., Rodrigues, R. G., & Dinis, A. (2015). Entrepreneurial intentions: is education enough?. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(1), 57-75.
- Palmer, H., & Johansson, M. (2018). Combining entrepreneurship and mathematics in primary school—what happens?. *Education Inquiry*, 9(4), 331-346.
- Papagiannis, G. D. (2018). Entrepreneurship education programs: The contribution of courses, seminars and competitions to entrepreneurial activity decision and to entrepreneurial spirit and mindset of young people in Greece. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(1), 1-21.
- Papayannakis, L., Kastelli, I., Damigos, D., & Mavrotas, G. (2008). Fostering entrepreneurship education in engineering curricula in Greece. Experience and challenges for a Technical University. *European Journal of Engineering Education*, 33(2), 199-210.
- Penaluna, A. & Penaluna, K. (2015). Entrepreneurial Education in Practice. Part 2-Buidling Motivations and Competencies. *Entrepreneurship 360. Thematic Paper*, Paris: OECD.
- Petridou, E., & Sarri, K. (2011), Developing “potential entrepreneurs” in higher education institutes, *Journal of Enterprising Culture*, 19(01), 79–99.
- Piperopoulos, P. (2012). Could higher education programmes, culture and structure stifle the entrepreneurial intentions of students?. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(3), 461-483.
- Premand, P., Brodmann, S., Almeida, R., Grun, R., & Barouni, M. (2016). Entrepreneurship education and entry into self-employment among university graduates. *World Development*, 77, 311-327.

- Rauch, A., & Hulsink, W. (2015). Putting entrepreneurship education where the intention to act lies: An investigation into the impact of entrepreneurship education on entrepreneurial behavior. *Academy of Management Learning & Education*, 14(2), 187-204.
- Rodriguez, S., & Lieber, H. (2020). Relationship between entrepreneurship education, entrepreneurial mindset, and career readiness in secondary students. *Journal of Experiential Education*, 43(3), 277-298.
- Ronkko, M. L., & Lepisto, J. (2015). Finnish student teachers' critical conceptions of entrepreneurship education. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 9(1), 61-75.
- Ruskovaara, E., & Pihkala, T. (2015). Entrepreneurship education in schools: empirical evidence on the teacher's role. *The Journal of Educational Research*, 108(3), 236-249.
- Ruskovaara, E., Hämäläinen, M., & Pihkala, T. (2016). Head teachers managing entrepreneurship education—Empirical evidence from general education. *Teaching and Teacher Education*, 55, 155-164.
- Ruskovaara, E., Pihkala, T., Seikkula-Leino, J., & Järvinen, M. R. (2015). Broadening the resource base for entrepreneurship education through teachers' networking activities. *Teaching and Teacher Education*, 47(1), 62-70.
- Salavou, H. E., Chalkos, G., & Lioukas, S. (2021). Linkages between entrepreneurial intentions and entrepreneurship education: new evidence on the gender imbalance. *Education+ Training*, 63(6), 906-919.
- Sánchez, J. C. (2013). The impact of an entrepreneurship education program on entrepreneurial competencies and intention. *Journal of Small Business Management*, 51(3), 447-465.
- Solomon, G. T., Duffy, S., & Tarabishy, A. (2002). *The state of entrepreneurship education in the United States: A nationwide survey and analysis*.
- Stamboulis, Y., & Barlas, A. (2014). Entrepreneurship education impact on student attitudes. *The International Journal of Management Education*, 12(3), 365-373.

- Støren, L. A. (2014). Entrepreneurship in higher education: Impacts on graduates' entrepreneurial intentions, activity and learning outcome. *Education+ Training*, 56(8/9), 23-35.
- Testa, S., & Frasccheri, S. (2015). Learning by Failing: What We Can Learn from Unsuccessful Entrepreneurship Education. *The International Journal of Management Education*, 13(1), 11–22.
- Tiernan, P. (2016). Enterprise education in initial teacher education in Ireland. *Education+ Training*, 58 (7/8), 849–860.
- Tsakiridou, H., & Stergiou, K. (2012). Entrepreneurship education in primary education departments. The case of the University of Western Macedonia in Greece. *Advanced Research in Scientific Areas*, 3(7), 1064-1067.
- Tsaknis, P. A., Sahinidis, A. G., Xanthopoulou, P. I., & Vassiliou, E. E. (2022). The impact of personality and entrepreneurship education on entrepreneurial intention. *Corporate Governance and Organizational Behavior Review*, 6(1), 130-138.
- van Dam, K., Schipper, M., & Runhaar, P. (2010). Developing a competency-based framework for teachers' entrepreneurial behaviour. *Teaching and Teacher Education*, 26(4), 965-971.
- Vicens, L., & Grulon, S. (2011). Innovation and Entrepreneurship: A model Based on Entrepreneur Development. *Inter-American Development Bank*, 202(1), 1-24
- Wei, X., Liu, X., & Sha, J. (2019). How Does the Entrepreneurship Education Influence the Students' Innovation? Testing on the Multiple Mediation Model. *Frontiers in Education*, 10(13), 1-10.
- Westhead, P., & Solesvik, M. Z. (2016). Entrepreneurship education and entrepreneurial intention: Do female students benefit?. *International Small Business Journal*, 34(8), 979-1003.
- Zhang, Y., Duysters, G., & Cloudt, M. (2014). The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10, 623-641.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αναστασίου, Α., Ανδρούτσου, Δ., Γεωργαλάς, Π. (2018). *Συνεργατική Επιχειρηματικότητα από Μαθητές Δημοτικού στο Μάθημα της Αγγλικής Γλώσσας*. Ανακοίνωση στο 10^ο Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο του Τμήματος Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Πειραιώς, του Τμήματος Πληροφορικής του Ιονίου Πανεπιστημίου, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας σε συνεργασία με την ΕΠΥ για την Πληροφορική στην Εκπαίδευση, Νοέμβριος, Θεσσαλονίκη.

Αντύπας, Γ., Αναγνώστου, Π., Μπατσολάκη, Μ. (2012). *Επιχειρηματικότητα-Ευρωπαϊκή πρακτική και δράσεις στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Ανακοίνωση Εθνικό Συνέδριο Διοίκησης Οικονομίας, Μάιος.

Βασιλειάδης, Α.Β. (2009). *Διδακτορική Διατριβή: Η συμβολή της εκπαίδευσης και της κατάρτισης στην Επιχειρηματικότητα. Προσδιοριστικοί παράγοντες και διαφορές φύλου*. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών-Τμήμα Επιστημών της Προσχολικής Αγωγής και του Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.

Γιαλαμάς, Ι.Χ. & Κεσσανίδης, Σ. (2017). *Η Εκπαίδευση της Επιχειρηματικότητας σε Μικρές Ηλικίες. Το Διεθνές Πρόγραμμα Junior Achievement και οι Πολιτικές της Ε.Ε.* Ανακοίνωση στο 3^ο Διεθνές Συνέδριο για την Προώθηση της Εκπαιδευτικής Καινοτομίας. Οκτώβριος, Λάρισα.

Ευρυδίκη (2016). *Η εκπαίδευση στο επιχειρείν στα σχολεία της Ευρώπης. Έκθεση του δικτύου Ευριδίκη*.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2004). *Προώθηση της Στρατηγικής της Λισαβόνας – Μεταρρυθμίσεις για τη Διευρυμένη Ένωση*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020). *Ανακοίνωση της Επιτροπής: Πρόγραμμα Δράσης για την Επιχειρηματικότητα - Επιστροφή του επιχειρηματικού πνεύματος στην Ευρώπη*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2006). *Σύσταση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, σχετικά με τις βασικές ικανότητες της δια βίου μάθησης*. Βρυξέλλες: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

JA Greece (2023). *Προγράμματα*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική Διεύθυνση: https://jagreece.org/ja_programs/ (τελευταία πρόσβαση στις 04/05/2023).

Καραγιάννης, Γ.Η. & Μπακούρος, Α.Ι. (2010). *Καινοτομία και Επιχειρηματικότητα-Θεωρία-Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σοφία.

Μάνος, Β., Τερζή, Μ., Κιομουρτζή, Φ., Μάνου, Δ. (2006). *Μελέτη για τις πρωτοβουλίες και έρευνες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την Επιχειρηματικότητα*. Θεσσαλονίκη: Δίκτυο Ενίσχυσης της Προσαρμοστικότητας των Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων μέσω της Δια Βίου Μάθησης σε Θέματα Επιχειρηματικότητας-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Παπαγιάννης, Γ.Δ. (2014). *Διδακτορική Διατριβή: Επιχειρηματικότητα και Εκπαίδευση. Η συμβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων επιχειρηματικότητας στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος των νέων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας-Σχολή Κοινωνικών Ανθρωπιστικών Επιστημών και Τεχνών-Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής.

ΣΕΒ (2020). *Οικονομία & Επιχειρήσεις-Special Report-Επιχειρηματική Εκπαίδευση*. Διαθέσιμο στο: https://www.sev.org.gr/wp-content/uploads/2021/01/SR_Epixeirimatiki_Ekpaidevsi_Draft_FINAL.pdf

[Πρόσβαση 1 Φεβρουαρίου 2023].

ΥΠΑΙΘ (2017). *EntreComp – το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για την ικανότητα του Επιχειρείν*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων.